

BIBLIOTHECA
SCRIPTORUM GRAECORUM ET ROMANORUM
EDITA A SOCIETATE PHILOLOGORUM BOHEMICORUM.
FASCICULUS IV.

M. TULLII CICERONIS
ORATIONES SELECTAE.

PRO SEX. ROSCIO AMERINO, DE IMPERIO CN. POMPEI,
PRO ARCHIA POETA ORATIONES.

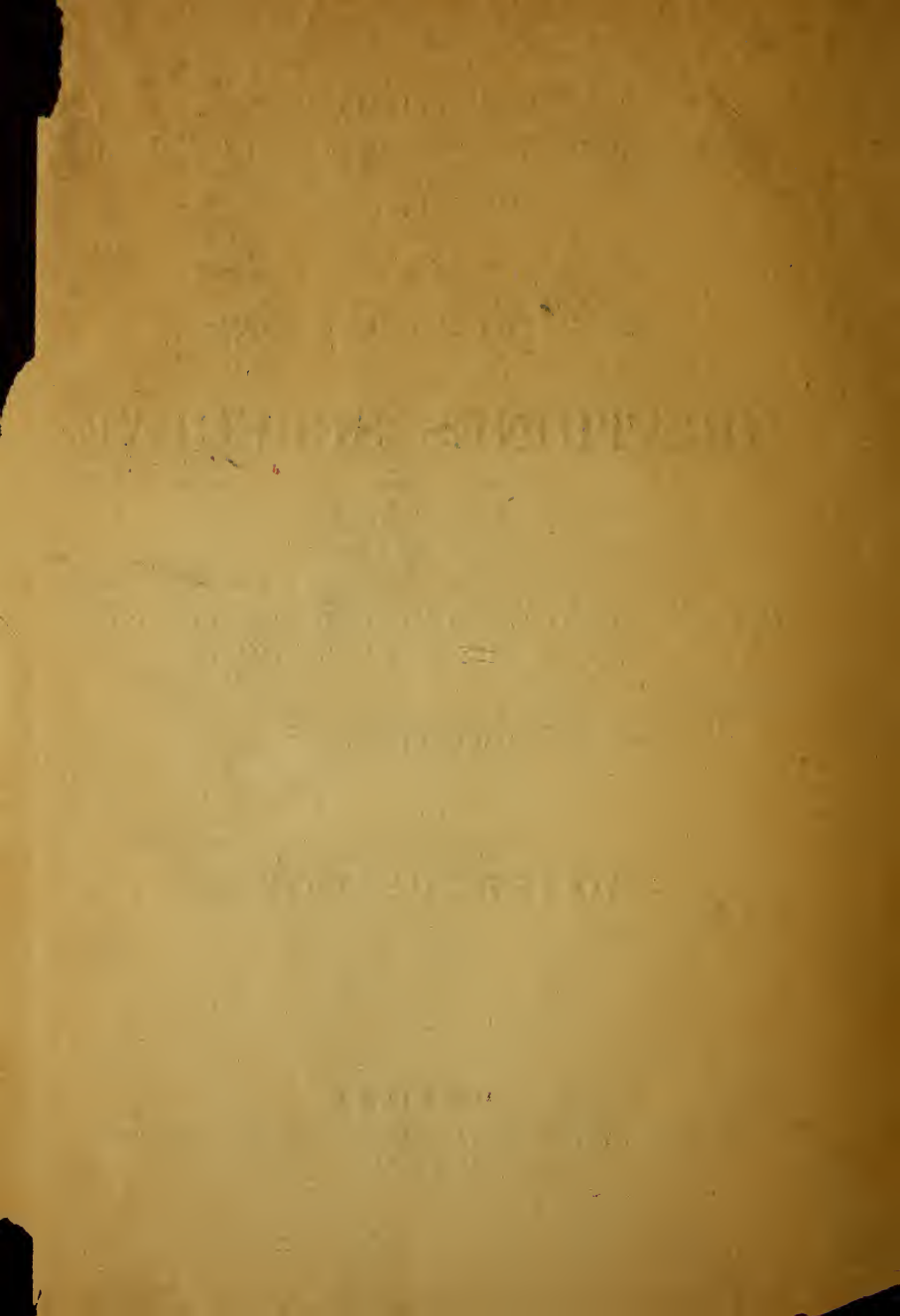
SCHOLARUM IN USUM

EDIDIT

ROBERTUS NOVÁK.

PRAGAE.

SUMPTUS FECIT SOCIETAS PHILOLOGORUM BOHEMICORUM.
MDCCLXXXVIII.

M. TULLII CICERONIS
PRO SEX. ROSCIO AMERINO,
DE IMPERIO CN. POMPEI,
PRO ARCHIA POETA ORATIONES.

SCHOLARUM IN USUM

EDIDIT

ROBERTUS NOVÁK.

PRAGAE.

SUMPTUS FECIT SOCIETAS PHILOLOGORUM BOHEMICORUM.
MDCCLXXXVIII.

Typis expressit B. Stýblo.

871

C71.X

1888

ARGUMENTUM.

I. Sextus Roscius municeps erat Amerinus, homo dives nec genere obscurus. is, cum proscriptionibus Sullanis finis iam esset impositus, Romae noctu rediens a cena ad balneas Pallacinas obruncatus est nomenque eius, quamquam semper a partibus nobilitatis steterat, in tabulas proscriptorum relatum et bona, quae XIII erant et HS sexagiens, a L. Chrysogono, Sullae liberto et amico, empta pretio exiguo. quo maleficio patrato Sex. Roscium filium per C. Erucium quendam Chrysogonus et Titi Roscii Capito ac Magnus Amerini, qui acres cum Sex. Roscio patre ob rem familiarem inimicitias exeruerant et eo interfecto partem praedae ut necis participes a Chrysogono acceperant, parricidii accusandum curaverunt eo consilio, ut illo sublato ipsi securi praeda parta fruerentur; nam incolumi Roscio timebant ne quando fieret ut praedia occupata a se repeterentur. sperabant autem facile eum damnatum iri, cum nemo pro Chrysogoni potentia defendere eum ausurus videretur. verum tamen Cicero, qui tum vicesimum septimum annum agebat et iam aliquot causas privatas, velut P. Quintii, dixerat, apud M. Fannium praetorem, cui eo anno obtigerat ut quaestionibus inter sicarios praeesset, cum alii Sullae metu patrocinium causae recusarent, defendendum eum suscepit defenditque oratione elaborata, quae infra est scripta, ita, ut iudices doceret Sex. Roscium non a filio occisum, sed ab eis, qui fundos occisi statim occupassent et inter se divisissent.

reus, quamquam Sullae amicitia florebat Chrysogonus, absolutus est. qua re facta Cicero, qui tum primum in iudicio publico orationem habuit, magnam gloriam adsecutus est; nam, ut ipse ait Brut. 90, 312, non nulla inde causa erat quae non digna eius patrocinio videretur. acta autem causa est anno a. Chr. n. octogesimo L. Cornelio Sulla iterum, Q. Caecilio Metello consulibus.

II. Orationem de imperio Cn. Pompei ad Quirites Cicero anno a. Chr. 66 habuit, cum praetor esset. ea populo suadet, ut legem accipiat C. Manilii tribuni plebis, qui tulerat, ut bello Mithridatis, regis Ponti, Cn. Pompeius praeficeretur, qui bello piratico praeclare confecto etiam tum in Asia cum copiis erat. nam L. Licinius Lucullus, qui inde ab anno 74 primum consul, tum pro consule bellum Mithridaticum administraverat, re egregie gesta et ad finem paene perducta, postquam in exercitu eius taedio maxime aerumnarum atrox seditio mota est, a senatu revocatus erat et Romam abierat, is autem, qui in eius locum, priusquam decederet provincia, successerat, M'. Acilius Glabrio vir erat segnis nec par tantis negotiis agendis; quibus rebus Mithridates usus rursus, cum iam profligatus videretur et opibus exutus, in summum discrimen rem Romanam adduxerat. itaque laudans oratione illa Pompeium Cicero ostendit omnia in eo esse, quae ad grave bellum bene gerendum existimarentur necessaria, scientiam rei militaris, fortitudinem, temperantiam, felicitatem eundemque unum esse imperatorem qui regem illum, hominem callidissimum et bellandi peritissimum, posset vincere et bellum periculosum ac perniciosum brevi componere. lex miro populi studio cunctis suffragiis est perlata, quamquam multi erant et potentes, velut Q. Catulus et Q. Hortensius, qui ei obniterentur veriti, ne Pompei vires, cum nimis augerentur, libertati rei publicae fierent formidulosae. nam ea lege non Asia modo provincia Pompei potestati tradebatur, sed etiam Bithynia, praeterea classis et copiae maritimae, quas bello

piratico habuerat, item multae aliae regiones, velut Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Armenia. dixit autem hanc orationem Cicero ad populum primam.

III. A. Licinius Archias poeta Antiochenus erat, loco nobili natus. is artibus ingenuis excultus, cum florere laude poetica mature coepisset, Asiam Graeciamque cum magna ingenii fama perlustravit et in Italiam transgressus, postquam aliquot eius urbes celebriores cum eadem nominis gloria adiit, Romam-venit C. Mario Q. Catulo consulibus (anno a. Chr. 102). ibi domum L. Luculli receptus brevi nobilissimorum virorum familiaritate est coniunctus. qui cum et ab aliis Italiae civitatibus et ab Heracliensibus, quae erat urbs cum Roma foederata, numero civium esset ascriptus atque lege Plautia Papiria a. 89 civis Romanus factus, aliquanto post a Gratio quodam accusatus est, quod falso pro cive se gereret. huius causae, quae a. 62 D. Iunio Silano, L. Licinio Murena consulibus apud Q. Tullium Ciceronem, Marci fratrem, praetorem acta est, Cicero, qui et ipse in Archiae familiaribus erat, patronus extitit et ea oratione, quae infra legitur, non solum ab adversarii crimine eum defendit, sed etiam amplis laudibus extulit, ostendens non modo civem Romanum Archiam esse, sed etiam, nisi esset, pro egregiis in nomen Romanum meritis fieri oportere. qua in re orator, praecipue ut impleat modum iustae orationis, inserit laudes artium, in primis poeticae, quibus oratio ipsa haud mediocriter ornatur et multis placuit. sane extiterunt hoc aevo qui eam non Ciceronis esse demonstrare posse sibi viderentur, sed nihil egerunt. refragantur enim tali sententiae cum gravissima Taciti, Senecae, Quintiliani testimonia, tum multae res aliae, in primis verba orationis ipsa, quae colorem Tullianum prae se ferunt maxime.

PRO SEX. ROSCIO AMERINO ORATIO.

Credo ego vos, iudices, mirari, quid sit quod, cum tot
summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego po-
tissimum surrexerim, qui neque aetate neque ingenio neque
auctoritate sim cum his, qui sedeant, comparandus. omnes
5 hi, quos videtis adesse, in hac causa iniuriam novo scelere
conflata[m] putant oportere defendi, defendere ipsi propter
iniquitatem temporum non audent. ita fit, ut adsint propterea,
quod officium sequuntur, taceant autem idcirco, quia peri-
culum vitant. quid ergo? audacissimus ego ex omnibus? 2
10 minime. an tanto officiosior quam ceteri? ne istius quidem
laudis ita sum cupidus, ut aliis eam praereptam velim.
quae me igitur res praeter ceteros impulit, ut causam
Sex. Roscii reciperem? quia, si quis horum dixisset, quos
videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque ampli-
15 tudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac causa
fieri necesse est, multo plura dixisse quam dixisset putaretur;
ego autem si omnia, quae dicenda sunt, libere dixero, nequa-
quam tamen similiter oratio mea exire atque in vulgus ema-
nare poterit; deinde quod ceterorum neque dictum obscurum
20 potest esse propter nobilitatem et amplitudinem neque
temere dicto concedi propter aetatem et prudentiam; ego
si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod
nondum ad rem publicam accessi, vel ignosci adulescentiae
poterit: tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam

4 cognoscendi consuetudo iam de civitate sublata est. accedit
 illa quoque causa, quod a ceteris forsitan ita petatum sit,
 ut dicerent, ut utrumvis salvo officio facere se posse arbitra-
 rentur; a me autem ei contenderunt, qui apud me et amicitia
 et beneficiis et dignitate plurimum possunt, quorum ego nec 5
 benevolentiam erga me ignorare nec auctoritatem aspernari
 2 nec voluntatem neglegere debebam. his de causis ego
 5 huic causae patronus extiti, non electus unus, qui maximo
 ingenio, sed relictus ex omnibus, qui minimo periculo
 possem dicere, neque uti satis firmo praesidio defensus 10
 Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset.

Forsitan quaeratis, qui iste terror sit et quae tanta
 formido, quae tot ac tales viros impediat, quo minus pro
 capite et fortunis alterius, quem ad modum consueverunt,
 causam velint dicere. quod adhuc vos ignorare non mirum 15
 est, propterea quod consulto ab accusatoribus eius rei,
 6 quae conflavit hoc iudicium, mentio facta non est. quae
 res ea est? bona patris huiusce Sex. Roscii, quae sunt
 sexagiens, quae de viro clarissimo et fortissimo, L. Sulla, quem
 honoris causa nomino, duobus milibus nummum sese dicit 20
 emisse adulescens vel potentissimus hoc tempore nostrae
 civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. is a vobis. iudices,
 hoc postulat, ut, quoniam in alienam pecuniam tam plenam
 atque praeclaram nullo iure invaserit quoniamque ei pecu-
 niae vita Sex. Roscii obstare atque officere videatur, deleatis 25
 ex animo suo suspicionem omnem metumque tollatis; sese
 hoc incolumi non arbitratur huius innocentis patrimonium
 tam amplum et copiosum posse obtinere, damnato et eiecto
 sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxu-
 riam effundere atque consumere. hunc sibi ex animo 30
 scrupulum, qui se dies noctesque stimulat ac pungit, ut
 evellatis, postulat, ut ad hanc suam praedam tam nefariam
 7 adiutores vos profiteamini. si vobis aequa et honesta *ea*
 postulatio videtur, iudices, ego contra brevem postula-

tionem adfero. et, quo modo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem.

Primum a Chrysogono peto, ut pecunia fortunisque 3
 nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat; deinde
 5 a vobis, iudices, ut audacium sceleri resistatis, innocentium
 calamitatem levetis et in causa Sex. Roscii periculum,
 quod in omnes intenditur, propulsetis. quodsi aut causa 8
 criminis aut facti suspicio aut quaelibet denique vel minima
 res reperietur, quam ob rem videantur illi non nihil tamen
 10 in deferendo nomine secuti, postremo si praeter eam prae-
 dam, quam dixi, quidquam aliud causae inveneritis, non
 recusamus, quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur.
 sin aliud agitur nihil, nisi ut iis ne quid desit, quibus
 15 satis nihil est, si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad
 illam opimam praeclaramque praedam damnatio Sex Roscii
 velut cumulus accedat, nonne cum multa indigna, tum vel
 hoc indignissimum est, vos idoneos habitos, per quorum
 sententias iusque iurandum id adsequantur, quod antea ipsi
 scelere et ferro adsequi consueverant? qui ex civitate in
 20 senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium
 delecti estis propter severitatem, ab his hoc postulare
 homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia
 vitent, quae a vobis pro maleficiis suis metuere atque
 horrere debent, verum etiam ut spoliis ex hoc iudicio
 25 ornati auctique discedant?

His de rebus tantis tamque atrocibus neque satis me 4
 commode dicere neque satis graviter conqueri neque satis 9
 libere vociferari posse intellego. nam commoditati inge-
 nium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento.
 30 huc accedit summus timor, quem mihi natura pudorque
 meus attribuit, et vestra dignitas et vis adversariorum et
 Sex Roscii periculum. quapropter vos oro atque obsecro,
 iudices, ut attente bonaque cum venia verba mea audiatis.
 fide sapientiaque vestra fretus plus oneris sustuli, quam 10

ferre me posse intellego. hoc onus si vos aliqua ex parte adlevabitis, feram, ut potero, studio et industria, iudices; sin a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo non deficiam et id, quod suscepi, quoad potero, feram. quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo quam
 5 id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abicere aut propter infirmitatem animi deponere
 11 te quoque magno opere, M. Fanni, quaeso, ut, qualem te iam antea populo Romano praeuisti, cum huic eidem quaestioni iudex praeesses, talem te et nobis et rei publicae
 10 hoc tempore impertias. quanta multitudo hominum conuenerit ad hoc iudicium, vides; quae sit omnium mortalium expectatio, quae cupiditas, ut acria ac severa iudicia fiant, intellegis. longo intervallo iudicium inter sicarios hoc
 15 primum committitur, cum interea caedes indignissimae maximaeque factae sunt. omnes hac quaestione te praetore manifestis maleficiis cotidianoque sanguini *finem* sperant
 12 futurum. qua vociferatione in ceteris iudiciis accusatores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur, qui causam dicimus. petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut
 20 quam acerrime maleficia vindicetis, ut quam fortissimo hominibus audacissimis resistatis, ut hoc cogitetis, nisi in hac causa, qui vester animus sit, ostendetis, eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro, ante tribunal
 25 tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices, inter ipsa
 13 subsellia caedes futurae sint. etenim quid aliud hoc iudicio temptatur, nisi ut id fieri liceat? accusant ei, qui in fortunas huius invaserunt; causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt; accusant ei, quibus occidi patrem
 30 Sex. Roscii bono fuit; causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem; accusant ei, qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt; causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio

venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur; denique
 accusant ei, quos populus poscit; causam dicit is, qui unus
 relictus ex illorum nefaria caede restat. atque ut facilius 14
 intellegere possitis, iudices, ea, quae facta sunt, indigniora
 5 esse, quam haec sunt, quae dicimus, ab initio res quem
 ad modum gesta sit, vobis exponemus [, quo facilius et
 huius hominis innocentissimi miserias et illorum audaciam
 cognoscere possitis et rei publicae calamitatem].

Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit, 6
 10 cum genere et nobilitate et pecunia non modo sui muni-
 cipii, verum etiam eius vicinitatis facile primus, tum gratia
 atque hospitii florens hominum nobilissimorum. nam cum
 Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium,
 verum etiam domesticus usus et consuetudo, quas, ut aequum
 15 est, familias honestatis amplitudinisque gratia nomino.
 atque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit;
 nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possi-
 dent, fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque pa-
 ternis defenditur. hic cum omni tempore nobilitatis fautor 16
 20 fuisset, tum hoc tumultu proximo, cum omnium nobilium
 dignitas et salus in discrimen veniret, praeter ceteros in
 ea vicinitate eam partem causamque opera, studio, aucto-
 ritate defendit etenim rectum putabat pro eorum honestate
 se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos
 25 numerabatur. posteaquam victoria constituta est ab armis-
 que recessimus, cum proscriberentur homines atque ex omni
 regione caperentur ei, qui adversarii fuisse putabantur, erat
 ille Romae frequens atque in foro et in ore omnium cotidie
 versabatur, magis ut exultare victoria nobilitatis videretur
 30 quam timere, ne quid ex ea calamitatis sibi accideret.

Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis 17
 Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis
 video, alterum tria huiusce praedia possidere audio. quas
 inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat,

viveret; neque enim, iniuria metuebat. nam duo isti sunt Titi Roscii (quorum alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur) homines huius modi. alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur, hic autem nuper se ad eum lanistam contulit, quique ante hanc pugnam tiro esset, quod sciam, facile ipsum magistrum scelere audaciaque superavit. nam cum hic Sex. Roscius esset Ameriae, Titus autem iste Roscius Romae, cum hic filius adsiduus in praediis esset cumque se voluntate patris rei familiari vitaeque rusticae dedisset, ipse autem frequens Romae esset, occiditur ad balneas Pallacinas rediens a cena Sex. Roscius. spero ex hoc ipso non esse obscurum, ad quem suspicio maleficii pertineat; verum id, quod adhuc est suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc ad finem culpae iudicatos.

19 Occiso Sex. Roscio primus Ameriam nuntiat Mallius Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T. Roscii, et nuntiat domum non filii, sed T. Capitonis inimici: et cum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuntius hic Ameriam venit. decem horis nocturnis sex et quinquaginta milia passuum cisiis pervolavit, non modo ut exoptatum inimico nuntium primus adferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telumque paulo ante e corpore extractum ostenderet. quadriduo, quo haec gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Sullae Volaterras defertur; magnitudo pecuniae demonstratur; bonitas praediorum — nam fundos decem et tres reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt —, huius inopia et solitudo commemoratur; demonstrant, cum pater huiusce Sex. Roscius, homo tam splendidus et graciosus, nullo negotio sit occisus, perfacile hunc hominem incautum et rusticum et Romae ignotum de medio tolli posse: ad eam rem operam suam pollicentur. ne diutius teneam, iudices, 8
21 societas coitur. cum iam nulla proscriptionis mentio feret,

cum etiam qui antea metuerant redirent ac iam defunctos
 sese periculis arbitrarentur, *nomen refertur in tabulas Sex.
 Roscii*, hominis studiosissimi nobilitatis; *bona eius veneunt*,
 manceps fit Chrysogonus. tria praedia vel nobilis
 5 sima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet; in
 reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chryso-
 goni, quem ad modum ipse dicit, impetum facit. [haec
 bona, sexagiens HS, emuntur duobus milibus nummum.]

Haec omnia, iudices, imprudente L. Sulla facta esse
 10 certo scio. neque enim mirum, cum eodem tempore et ea 22
 quae praeterita sunt *sanet* et ea quae videntur instare
 praeparet, cum et pacis constituendae rationem et belli
 gerendi potestatem solus habeat, cum omnes in unum
 spectent, unus omnia gubernet, cum tot tantisque negotiis
 15 distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non
 animadvertat, cum praesertim tam multi occupationem
 eius observent tempusque aucupentur, ut, simul atque ille
 despexerit, aliquid huiusce modi moliantur. huc accedit,
 quod, quamvis ille felix sit, sicut est, tamen tanta feli-
 20 citate nemo potest esse, in magna familia qui neminem
 neque servum neque libertum improbum habeat.

Interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator Chry- 23
 sogoni, Ameriam venit, in praedia huius invadit, hunc
 miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno
 25 funeri iusta solvisset, nudum eicit domo atque focis patriis
 disque penetibus praecipitem, iudices, exturbat, ipse am-
 plissimae pecuniae fit dominus qui in sua re fuisset egen-
 tissimus, erat, ut fit, insolens in aliena. multa palam domum
 suam auferebat, plura clam de medio removebat, non
 30 pauca suis adiutoribus large effuseque donabat, reliqua
 constituta auctione vendebat. quod Amerinis usque eo 9
 visum est indignum, ut urbe tota fletus gemitusque fieret. 24
 etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis
 florentissimi Sex. Roscii crudelissima, filii autem eius

egestas indignissima, cui de tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset; bonorum *ademptio*, flagitiosa possessio, furta, rapinae, donationes. nemo erat qui non ardere illa omnia mallet quam 5
 25 iactantem se ac dominantem T. Roscium. itaque decurionum decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum, qui vir Sex. Roscius fuerit, conquerantur de istorum scelere et iniuriis, orent, ut et illius mortui famam et filii innocentis fortunas conservatas 10
 velit. atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. **DECRETUM DECURIONUM.** legati in castra veniunt. intellegitur, iudices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. nam statim Chrysogonus et ipse ad eos ac- 15
 cedit et homines nobiles adlegat, qui peterent, ne ad Sullam adirent, et omnia Chrysogonum. quae vellent, esse facturum 26
 pollicerentur. usque adeo autem ille pertimuerat, ut mori mallet quam de his rebus Sullam doceri. homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingerent, cum ille confirmaret sese nomen Sex. Roscii de tabulis exempturum, praedia 20
 vacua filio traditurum, cumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in decem legatis erat. appromitteret, crederunt: Ameriam re inorata reverterunt. ac primo rem differre cotidie ac procrastinare isti coeperunt; deinde aliquanto *insolentius* nihil agere atque deludere; postremo 25
 — id quod facile intellectum est — insidias vitae huiusce Sex. Roscii parare neque sese arbitrari posse diutius alienam 10
 27 pecuniam domino incolumi obtinere. quod hic simul atque sensit, de amicorum cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam, Nepotis *sororem*, *Balearici* 30
 filiam, quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum; in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. ea Sex. Roscium inopem,

eiectum domo atque expulsus ex suis bonis, fugientem
 latronum tela et minas recepit domum hospitique oppresso
 iam desperatoque ab omnibus opitulata est. eius virtute,
 fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos quam
 5 occisus in proscriptos referretur. nam postquam isti intel- 23
 lexerunt summa diligentia vitam Sex. Roscii custodiri
 neque sibi ullam caedis faciendae potestatem dari, consilium
 ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de
 parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem
 10 veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid,
 in qua re nulla subesset suspicio, denique ut, quoniam
 crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. ita loqui
 homines: quod iudicia tam diu facta non essent, condem-
 nari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset;
 15 huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos;
 de bonorum venditione et de ista societate verbum esse
 facturum neminem; ipso nomine parricidii et atrocitate
 criminis fore, ut hic nullo negotio tolleretur. hoc consilio 29
 atque adeo hac amentia impulsus, quem ipsi, cum cuperent,
 20 non potuerunt occidere, eum iugulandum vobis tradiderunt.

Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, 11
 ordiar? aut quod aut a quibus auxilium petam? deorumne
 immortalium, populine Romani, vestramne, qui summam
 potestatem habetis hoc tempore, fidem implorem? pater 30
 25 occisus nefarie: domus obsessa ab inimicis; bona adempta,
 possessa, direpta; filii vita infesta, saepe ferro atque in-
 sidiis petita: quid ab his tot maleficiis sceleris abesse
 videtur? tamen haec aliis nefariis cumulant atque adaugent;
 crimen incredibile confingunt, testes in hunc et accusa-
 30 tores huiusce pecunia comparant, hanc condicionem misero
 ferunt, ut optet, utrum malit cervices T. Roscio dare an
 insutus in culleum per summum dedecus vitam amittere.
 patronos huic defuturos putaverunt: desunt; qui libere
 dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa satis

31 est, non deest profecto, iudices. et forsitan in suscipienda causa temere impulsus adulescentia fecerim; quoniam quidem semel suscepi, licet hercules undique omnes mihi terrores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo. certum est deliberatumque, quae ad causam pertinere arbitror, omnia non modo dicere, verum etiam libenter, 5
audacter libereque dicere. nulla res tanta existet, iudices, ut possit vim mihi maiorem adhibere metus quam fides.

32 etenim quis tam dissoluto animo est, qui, haec cum videat, tacere ac negligere possit? patrem meum, cum proscriptus non esset, iugulastis; occisum in proscriptorum numerum 10
rettulistis; me domo mea per vim expulistis; patrimonium meum possidetis: quid vultis amplius? etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis, ut hic aut iuguletis aut condemnetis Sex. Roscium? 15

12 Hominem longe audacissimum nuper habuimus in
33 civitate C Fimbriam et, quod inter omnes constat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimum. is cum curasset, in funere C. Marii ut Q. Scaevola vulneraretur, vir sanctissimus atque ornatissimus nostrae civitatis, de 20
cuius laude neque hic locus est ut multa dicantur neque plura tamen dici possunt, quam populus Romanus memoria retinet, diem Scaevolae dixit, posteaquam comperit eum posse vivere. cum ab eo quaereretur, quid tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem 25
quisquam satis commode posset, aiunt hominem, ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset. quo populus Romanus nihil vidit indignius nisi eiusdem viri mortem, quae tantum potuit, ut omnes cives perdiderit et adflixerit; quos quia servare per compositionem 30
34 volebat, ipse ab eis interemptus est. estne hoc illi dicto atque facto Fimbriano simillimum? accusatis Sex. Roscium: quid ita? quia de manibus vestris effugit, quia se occidi passus non est. illud, quia in Scaevola factum est, in-

dignum videtur: hoc, quia fit a Chrysogono, est ferendum? nam per deos immortales, quid est in hac causa quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magno opere desiderat? totam causam, iudices, explicemus atque ante oculos expositam consideremus; ita facillime, quae res totum iudicium contineat. et quibus de rebus nos dicere oporteat, et quid vos sequi conveniat, intellegetis.

Tres sunt res, quantum ego existimare possum, quae obstant hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversariorum et audacia et potentia. criminis confictionem accusator Erucius suscepit; audaciae partes Roscii sibi depoposcerunt; Chrysogonus autem, is qui plurimum potest, potentia pugnat. de hisce omnibus rebus me dicere oportere intellego. quid igitur est? non eodem modo de omnibus ideo quod prima illa res ad meum officium pertinet, duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit. ego crimen oportet diluam; vos et audaciae resistere et hominum eius modi perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore extinguere atque opprimere debetis.

Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. scelestum, di immortales, ac nefarium facinus atque eius modi, quo uno scelera omnia complexa esse videantur! etenim si, id quod praeclare a sapientibus dicitur, vultu saepe laeditur pietas, quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura divina atque humana cogeant? in hoc tanto, tam atroci, tam singulari maleficio, quod ita raro existit, ut, si quando auditum est, portentis ac prodigii simile numeretur, quibus tandem tu, C. Eruci, argumentis accusatorem censes uti oportere? nonne et audaciam eius, qui in crimen vocetur, singularem ostendere et mores feroces immanemque naturam et vitam vitiiis flagitiisque omnibus deditam, denique omnia ad perniciem profligata atque

perdita? quorum tu nihil in Sex. Roscium ne obiciendi quidem causa contulisti.

14
39

Patrem occidit Sex. Roscius. 'qui homo? adulescentulus corruptus et ab hominibus nequam inductus?' annos natus maior quadraginta. 'vetus videlicet sicarius, homo audax et saepe in caede versatus?' at hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. 'luxuries igitur hominem nimirum et aeris alieni magnitudo et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt?' de luxurie purgavit Erucius, cum dixit hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse. nihil autem umquam *cuiquam* debuit; cupiditates porro quae possunt esse in eo, qui, ut ipse accusator obiecit, ruri semper habitavit et in agro colendo vixerit? quae vita maxime disiuncta a cupiditate et cum officio coniuncta est quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? 'patri' inquit 'non placebat'. patri non placebat? quam ob causam? necesse est enim *causam* eamque iustam et magnam et perspicuam fuisse. nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis, sic hoc veri simile non est, odio fuisse parenti filium sine causis multis et magnis et necessariis. rursus igitur eodem revertamur et quaeramus, quae tanta vitia fuerint in unico filio quare is patri displiceret. at perspicuum est nullum fuisse. pater igitur amens, qui odisset eum sine causa, quem procrearat? at is quidem fuit omnium constantissimus ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater neque perditus filius fuerit, neque odii causam patri neque sceleris filio fuisse.

15
42

'Nescio,' inquit 'quae causa odii fuerit; fuisse odium intellego, quia antea, cum duos filios haberet, illum alterum qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat.' quod Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione, idem mihi usu venit

in causa optima. ille quo modo crimen commenticium confirmaret, non inveniebat; ego res tam leves qua ratione infirmem ac diluam, reperire non possum. quid ais, Eruci? 43
 tot praedia, tam pulchra, tam fructuosa Sex. Roscius filio
 5 suo relegationis ac supplicii gratia colenda ac tuenda tradiderat? quid? hoc patres familias, qui liberos habent, praesertim homines illius ordinis ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse, filios suos rei familiari maxime servire et in praediis colendis operae plurimum 10
 studiique consumere? an amandarat hunc sic, ut 44 esset in agro ac tantum modo aleretur ad villam, ut commodis omnibus careret? quid? si constat hunc non modo colendis praediis praefuisse, sed certis fundis patre vivo frui solitum esse, tamenne haec a te vita rusticana 15
 relegatio atque amandatio appellabitur? vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa atque a veritate. quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis; quod benevolentia fit, id odio factum criminaris; quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum 20
 supplicii causa fecisse dicis. neque haec tu non intellegis, 45 sed usque eo quod arguas non habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum naturam contraque consuetudinem hominum contraque opiniones omnium.

25 At enim, cum duos filios haberet, alterum a se non 16 dimittebat, alterum ruri esse patiebatur. quaeso, Eruci, ut hoc in bonam partem accipias — non enim improbrandi causa, sed commonendi gratia dicam —: si tibi 46
 fortuna non dedit, ut patre certo nascere, ex quo intellegere posses, qui animus patrius in liberos esset, at 30
 natura certe dedit, ut humanitatis non parum haberes; eo accessit studium doctrinae, ut ne a litteris quidem alienus esses. ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas veniamus, senex ille Caecilianus minoris facere Eutychem,

filium rusticum, quam illum alterum, Chaerestratum? --
 nam, ut opinor, hoc nomine est — alterum in urbe secum
 honoris causa habere, alterum rus supplicii causa rele-
 47 gasse? 'quid ad istas ineptias abis?' inquires. quasi vero
 mihi difficile sit quamvis multos nominatim proferre, ne 5
 longius abeam, vel tribules vel vicinos meos, qui suos
 liberos, quos plurimi faciunt, agricolas adsiduos esse cu-
 piunt. verum homines notos sumere odiosum est, cum
 et illud incertum sit, velintne ei sese nominari, et nemo
 vobis magis notus futurus sit, quam est hic Eutyclus, et 10
 certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adu-
 lescentem an aliquem ex agro Veiente nominem. etenim
 haec conficta arbitror esse a poetis, ut effectos nostros
 mores in alienis personis expressamque imaginem vitae
 48 cotidianae videremus. age nunc, refer animum sis ad verita- 15
 tem et considera, non modo in Umbria atque in ea vicinitate,
 sed in his veteribus municipiis quae studia a patribus familias
 maxime laudentur: iam profecto te intelleges inopia cri-
 minum summam laudem Sex. Roscio vitio et culpae de-
 disse. 20

17 Ac non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt,
 sed permultos et ego novi et, nisi me fallit animus, unus
 quisque vestrum, qui et ipsi incensi sunt studio, quod ad
 agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam
 tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam 25
 49 et suavissimam esse arbitrantur. quid censes hunc ipsum
 Sex. Roscium, quo studio et qua intellegentia esse in
 rusticis rebus? ut ex his propinquis eius, hominibus ho-
 nestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio cal-
 lidior es quam hic in suo. verum, ut opinor, quoniam ita 30
 Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium reliquit,
 et artificium obliviscatur et studium deponat licebit. quod
 tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo
 animo, iudices, si per vos vitam et famam potest obtinere:

hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem et multitudinem, et, quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ut parum miseriae sit, quod aliis coluit, non sibi, nisi etiam, quod omnino coluit, crimini fuerit.

Ne tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, cum ab aratro arcessebantur, qui consules fierent etenim qui praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen qui missi erant convenerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum iudicares at hercule maiores nostri longe aliter et de illo et de ceteris talibus viris existimabant; itaque ex minima tenuissimaque re publica maximam et florentissimam nobis reliquerunt. suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant; quibus rebus et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt. neque ego haec eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus nunc quaerimus, sed ut illud intellegatur, cum apud maiores nostros summi viri clarissimique homines, qui omni tempore ad gubernacula rei publicae sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operae temporisque consumpserint, ignosci oportere ei homini, qui se fateatur esse rusticum, cum ruri adsiduus semper vixerit, cum praesertim nihil esset, quod aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere posset.

Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur! numquid est aliud? 'immo vero' inquit 'est: nam istum exheredare in animo habebat.' audio: nunc dicis aliquid, quod ad rem pertineat; nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta: 'convivia cum patre non inibat.' quippe: qui ne in oppidum quidem nisi perraro

veniret. 'domum suam istum non fere quisquam vocabat.'
 nec mirum, qui neque in urbe viveret neque revocaturus
 19 esset. verum haec tu quoque intellegis esse nugatoria;
 illud, quod coepimus, videamus, quo certius argumentum
 odii reperiri nullo modo potest: exheredare pater filium 5
 53 cogitabat. mitto quaerere, qua de causa; quaero, qui scias;
 tametsi te dicere atque enumerare causas omnes oportebat,
 et id erat certi accusatoris officium, qui tanti sceleris
 argueret, explicare omnia vitia ac peccata filii, quibus
 incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam 10
 ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiceret
 ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur;
 quae sine magnis huiusce peccatis accidere potuisse non
 54 arbitror. verum concedo tibi, ut ea praetereas, quae cum
 taces, nulla esse concedis; illud quidem, voluisse exhere- 15
 dare, certe tu planum facere debes quid ergo adfers,
 quare id factum putemus? vere nihil potes dicere; finge
 aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere,
 quod aperte facis, huius miseri fortunis et horum virorum
 talium dignitati illudere. exheredare filium voluit: quam 20
 ob causam? 'nescio.' exheredavitne? 'non.' quis pro-
 hibuit? 'cogitabat.' cogitabat? cui dixit? 'nemini.' quid
 est aliud iudicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad
 quaestum atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare
 atque id obicere, quod planum facere non modo non possis, 25
 55 verum ne coneris quidem? nemo nostrum est, Eruci, quin
 sciat tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse; vident
 omnes, qua de causa huc inimicus venias; sciunt huiusce
 pecunia te adductum esse. quid ergo est? ita tamen
 quaestus te cupidum esse oportebat, ut horum existimati- 30
 onem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere.
 20 Accusatores multos esse in civitate utile est, ut metu
 contineatur audacia; verum tamen hoc ita est utile, ut
 ne plane illudamur ab accusatoribus. innocens est quispiam,

verum, quamquam abest a culpa, suspicione tamen non caret; tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possum aliquo modo ignoscere. cum enim aliquid habeat, quod possit criminose ac suspiciose dicere, aperte ludificari et
 5 calumniari sciens non videtur. quare facile omnes patimur 56
 esse quam plurimos accusatores, quod innocens, si accusatus est, absolvi potest, nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest. utilius est autem absolvi innocentem quam nocentem causam non dicere. anseribus cibaria
 10 publice locantur et canes aluntur in Capitolio, ut significant, si fures venerint. at fures internoscere non possunt; significant tamen, si qui noctu in Capitolium venerunt, et, quia id est suspiciosum, tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant, quae est cautior. quodsi luce
 15 quoque canes latrent, cum deos salutatum aliqui venerint, opinor, eis crura suffringantur, quod acres sint etiam tum, cum suspicio nulla sit. simillima est accusatorum ratio. 57
 alii vestrum anseres sunt, qui tantum modo clamant, nocere non possunt, alii canes, qui et latrare et mordere
 20 possunt. cibaria vobis praeberi videmus; vos autem maxime debetis in eos impetum facere, qui merentur; hoc populo gratissimum est. deinde, si voletis, etiam tum, cum veri simile erit aliquem commisisse, latratote; id quoque concedi potest. sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem
 25 patrem occidisse neque dicere possitis, aut qua re aut quo modo, ac tantum modo latrabitis, crura quidem vobis nemo suffringet, sed, si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam Kalendas omnes oderitis, ita vehementer ad caput adfigent, ut postea neminem alium nisi fortunas vestras accusare possitis.

Quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? ²¹
 quid hisce autem ad suspicandum? 'ne exheredaretur, veritus est.' audio; sed qua de causa vereri debuerit, nemo dicit. 'habebat pater in animo.' planum fac. nihil est, non, qui- ⁵⁸

cum deliberarit, quem certiozem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. cum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis: 'ego quid acceperim scio, quid dicam nescio; unum illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum futurum, de bonorum emptione deque ea societate neminem esse qui verbum facere auderet hoc tempore?' haec te opinio falsa in istam fraudem impulit; non mehercules verbum fecisses, si tibi quemquam responsurum putasses.

59 Operae pretium erat, si animadvertistis, iudices, negligentiam eius in accusando considerare. credo, cum vidisset, qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse, num ille aut ille defensurus esset; de me ne suspicatum quidem esse, quod antea causam publicam nullam dixerim. posteaquam invenit neminem eorum, qui possunt et solent, ita negligens esse coepit, ut, cum in mentem veniret ei, resideret, deinde spatiaeretur, non numquam etiam puerum vocaret, credo, cui cenam imperaret, prorsus ut vestro consessu et hoc conventu pro summa solitudine abuteretur.

22 peroravit aliquando; adsedit; surrexi ego. respirare visus
60 est, quod non alius potius diceret. coepi dicere. usque eo animadverti, iudices, eum iocari atque alias res agere, dum Chrysogonum nominavi; quem simul atque attigi, statim homo se erexit; mirari visus est. intellexi, quid eum pupugisset. iterum ac tertio nominavi. postea homines cursare ultro et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nuntiarent esse aliquem in civitate, qui contra voluntatem eius dicere auderet; aliter causam agi, atque ille existimaret, aperiri bonorum emptionem, vexari pessime societatem, gratiam potentiamque eius neglegi; iudices diligenter attendere, populo rem indignam videri. quae quoniam te fefellerunt, Eruci, quoniamque vides versa esse omnia, causam pro Sex. Roscio, si non commode, at libere dici — quem dedi putabas, defendi intellegis; quos tradi-

turos sperabas, vides iudicare — restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam, confitere huc ea spe venisse, quod putares hic latrocinium, non iudicium futurum.

5 De parricidio causa dicitur: ratio ab accusatore red- 62
dita non est, quam ob causam patrem filius occiderit. quod in minimis noxiis et in his levioribus peccatis, quae magis crebra et iam prope cotidiana sunt, maxime et primum quaeritur, quae causa maleficii fuerit, id Erucius in parricidio quaeri non putat oportere; in quo scelere, iudices, etiam cum multae causae convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur neque levi coniectura res penditur neque testis incertus auditur neque accusatoris ingenio res iudicatur. cum multa
15 antea commissa maleficia, cum vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur necesse est neque audacia solum, sed summus furor atque amentia. haec cum sint omnia, tamen extent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium
20 sit admissum. quae nisi multa et manifesta sunt, profecto res tam scelestas, tam atrox, tam nefaria credi non potest. magna est enim vis humanitatis; multum valet communio 63 sanguinis: reclamant istius modi suspicionibus ipsa natura; portentum atque monstrum certissimum est esse aliquem
25 humana specie et figura, qui tantum immanitate bestias vicerit, ut, propter quos hanc suavissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce privarit, cum etiam feras inter sese partus atque educatio et natura ipsa conciliet.

Non ita multis ante annis aiunt T. Caelium quandam 23
30 Tarracinensem, hominem non obscurum, cum cenatus cubitum in idem conclave cum duobus adolescentibus filiis isset, inventum esse mane iugulatum. cum neque servus quisquam reperiretur neque liber, ad quem ea suspicio pertineret, id aetatis autem [duo] filii propter cubantes ne 64

sensisse quidem se dicerent, nomina filiorum de parricidio delata sunt. quid poterat tam esse suspiciosum? neutrumne sensisse? ausum autem esse quemquam se in id conclave committere, eo potissimum tempore, cum ibidem essent duo adolescentes filii, qui et sentire et defendere facile
 65 possent. erat porro nemo in quem ea suspicio conveniret. tamen, cum planum iudicibus esset factum aperto ostio dormientes eos repertos esse, iudicio absoluti [adolescentes] et suspicione omni liberati sunt. nemo enim putabat quemquam esse qui, cum omnia divina atque humana iura
 10 scelere nefario pollisset, somnum statim capere posset, propterea quod, qui tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine metu possunt.

24 Videtisne, quos nobis poetae tradiderunt patris ulci- 15
 66 scendi causa supplicium de matre sumpsisse, cum praesertim deorum immortalium iussis atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent Furiae neque consistere unquam patiantur, quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt? sic se res habet, iudices: magnam vim, magnam
 20 necessitatem, magnam possidet religionem paternus maternusque sanguis; ex quo si qua macula concepta est, non modo elui non potest, verum usque eo permanat ad animum, ut summus furor atque amentia consequatur. nolite
 67 enim putare, quem ad modum in fabulis saepe numero 25 videtis, eos, qui aliquid impie scelerateque commiserunt, agitari et perterreri Furiarum taedis ardentibus. sua quemque fraus et suus terror maxime vexat, suum quemque scelus agitat amentiaque adficit, suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent. hae sunt impiis adsiduae
 30 domesticaeque Furiae, quae dies noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetunt. haec magnitudo maleficii facit, ut, nisi paene manifestum parricidium proferatur, credibile non sit, nisi turpis adolescentia, nisi

omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus effusi cum probro atque dedecore, nisi praerupta audacia, nisi tanta temeritas, ut non procul abhorreat ab insania. accedat huc oportet odium parentis, animadversionis paternae metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune captus [ad eam rem]; paene dicam, respersas manus sanguine paterno iudices videant oportet, si tantum facinus, tam acerbum, tam immane credituri sunt. quare hoc quo minus est credibile, nisi ostenditur, eo magis est, si vincitur, vindicandum.

Itaque cum multis ex rebus intellegi potest maiores nostros non modo armis plus quam ceteras nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse, tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt. qua in re quantum prudentia praestiterint eis, qui apud ceteros sapientissimi fuisse dicuntur, considerate. prudentissima civitas Atheniensium, dum ea rerum potita est, fuisse traditur. eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripsit. is cum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit se id neminem facturum putasse. sapienter fecisse dicitur, cum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere quam admonere videretur. quanto nostri maiores sapientius! qui cum intellegerent nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, magnitudine poenae a maleficio summoventur: insui voluerunt in culleum vivos atque ita in flumen deici. o singularem sapientiam, iudices! nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui repente caelum, solem, aquam terramque ademerunt, ut, qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret eis rebus omnibus, ex quibus omnia

- nata esse dicuntur? noluerunt feris corpus obicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur; non sic nudos in flumen deicere, ne, cum delati essent in mare, *id* ipsum polluerent, quo cetera, quae violata sunt, expiari putantur; denique nihil tam vile neque tam vulgare est, cuius partem ullam reliquerint.
- 72 etenim quid tam est commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terram non tangant; ita iactantur fluctibus, ut numquam abluantur; ita postremo eiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. tanti maleficii crimen, cui [maleficio] tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? si hunc apud bonorum
- 15 emptores ipsos accusares eique iudicio Chrysogonus praeesset, tamen diligentius paratus venisses. utrum, quid agatur, non vides an apud quos agatur? agitur de parricidio, quod sine multis causis suscipi non potest; apud homines autem prudentissimos agitur, qui intellegunt neminem ne minimum quidem maleficio sine causa admittere.
- 27 Esto: causam proferre non potes. tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo iure decedam et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam fretus huius
- 25 innocentia. non quaero abs te, quare patrem Sex. Roscius occiderit; quaero, quo modo occiderit[: ita quaero abs te, C. Eruci, quo modo,] et sic tecum agam, ut meo loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam,
- 74 vel etiam, si quid voles, interrogandi: quo modo occidit? ipse percussit an aliis occidendum dedit? si ipsum arguis, Romae non fuit; si per alios fecisse dicis, quaero, servosne an liberos? *si liberos*, quos homines? indidemne Ameria an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt ei? cur
- 30

non nominantur? si Roma, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit neque umquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? qui collocutus est? quo modo persuasit? pretium dedit; cui dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? nonne his vestigiis ad caput malefici perveniri solet? et simul tibi in mentem veniat facito, quem ad modum vitam huiusce depinxeris; hunc hominem ferum atque agrestem fuisse, numquam cum homine ququam collocutum esse, numquam in oppido constitisse. qua
 10 in re praetereo illud, quod mihi maximo argumento ad huius innocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita istius modi maleficia gigni non solere. ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne facinus
 15 in omni vita nascitur. in urbe luxuries creatur; ex luxurie existat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia; inde omnia scelera ac maleficia gignuntur. vita autem haec rustica, quam tu agrestem vocas, parsimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est.

20 Verum haec missa facio; illud quaero, is homo, qui, ut tute dicis, numquam inter homines fuit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere potuerit. multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspiciose possunt; in his rebus si suspicio reperta
 25 erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, cum in agro Amerino esset filius. litteras, credo, misit alicui sicario, qui Romae noverat neminem. arcessivit aliquem: quem aut quando? nuntium misit: quem aut ad quem? pretio, gratia, spe, promissis induxit aliquem.
 30 nihil horum ne confingi quidem potest, et tamen causa de parricidio dicitur.

Reliquum est, ut per servos id admiserit. o di im-
 mortales, rem miseram et calamitosam, quod in tali crimine, quod innocentibus saluti solet esse, ut servos in

quaestionem polliceantur, id Sex. Roscio facere non licet! vos, qui hunc accusatis, omnes eius servos habetis; unus puer, victus cotidiani administer, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. te nunc appello, P. Scipio, te, *M. Metelle*: vobis advocatis, vobis agentibus aliquotiens duos 5 servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit. meministisne T. Roscium recusare? quid? ei servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur; apud eum sunt in honore et in pretio. etiam nunc, ut ex eis 78 quaeratur, ego postulo, hic orat atque obsecrat. quid facitis? recusatis? dubitate etiam nunc, iudices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus, ab eone, qui propter illius mortem in egestate et *in* insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur, an ab eis, qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede 15 atque ex caede vivunt. omnia, iudices, in hac causa sunt misera atque indigna; tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet. ne tam diu quidem dominus erit in suos, dum ex eis de patris morte 20 quaeratur? veniam, neque ita multo post, ad hunc locum; nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, cum Erucii crimina diluissem.

29
79

Nunc, Eruci, ad te venio. conveniat mihi tecum 25 necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. liberosne? quos neque ut convenire potuerit neque qua ratione inducere neque ubi neque per quos neque qua spe aut quo pretio, potes ostendere. ego 30 contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romae multis annis fuerit neque de praediis unquam temere discesserit. restare tibi videbatur servorum nomen, quo quasi in portum

reiectus a ceteris suspicionibus confugere posses; ubi scopulum offendis eius modi, ut non modo ab hoc crimen resiliere videas, verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere intellegas. quid est ergo, quo tandem accusator 80
 5 inopia argumentorum confugerit? 'eius modi tempus erat,' inquit 'ut homines vulgo impune occiderentur; quare hoc tu propter multitudinem sicariorum nullo negotio facere potuisti.' interdum mihi videris, Eruci, una mercede duas res adsequi velle, nos iudicio perfundere, accusare autem
 10 eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. quid ais? vulgo occidebantur? per quos et a quibus? non cogitas te a sectoribus huc adductum esse? 'quid postea?' nescimus per ista tempora eosdem fere sectores fuisse collorum et bonorum? ei denique, qui tum armati dies noctesque con- 81
 15 cursabant, qui Romae erant adsidui, qui omni tempore in praeda et in sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbiter iniquitatemque obiciant? et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini putabunt fore, qui non modo Romae non fuit, sed omnino, quid Romae ageretur, nescivit, propterea quod
 20 ruri adsiduos, quem ad modum tute confiteris, fuit?

Vereor, ne aut molestus sim vobis, iudices, aut ne 82
 ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est; nisi forte expectatis, ut illa diluam, quae de
 25 peculatu ac de eius modi rebus commenticiis inaudita nobis ante hoc tempus ac nova obiecit. quae mihi iste visus est ex alia oratione declamare [quam in alium reum commentaretur]; ita neque ad crimen parricidii neque ad eum, qui
 30 causam dicit, pertinebant. de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare; si quid est quod ad testes reservet, ibi quoque nos, ut in ipsa causa, paratiores reperiet quam putabat.

Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed 30
 83

fides. nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere; quod certum est non facere, dum utrumvis licebit. is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem. desinamus aliquando ea scrutari, quae sunt inania; quaeramus ibi maleficio, ubi et est et inveniri potest: iam intelleges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur; tametsi neque omnia dicam et leviter unum quidque tangam. neque enim id facerem, nisi necesse esset, et id erit signi me invitum facere, quod non prosequar longius, quam salus huius et mea fides postulabit.

84 Causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio; at ego in T. Roscio reperio. tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te palam adversarium esse profiteris. de Capitone post viderimus, si, quem ad modum paratum esse audio, testis prodierit; tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum et sapientissimum iudicem putabat, identidem in causis quaerere solebat, 'cui bono' fuisset. sic vita hominum est, ut ad maleficio nemo conetur sine spe atque emolumento accedere. hunc quaesitorem ac iudicem fugiebant atque horrebant ei, quibus periculum creabatur, ideo quod, tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam quam adplicatus ad severitatem videbatur. ego, quamquam praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus et ab innocentia clementissimus, tamen facile me paterer vel illo ipso acerrimo iudice quaerente vel apud Cassianos iudices, quorum etiam nunc ei, quibus causa dicenda est, nomen ipsum reformidant, pro Sex. Roscio dicere. in hac enim causa cum viderent illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse, illud quidem non quaerent, cui

bono fuisset, sed eo perspicuo crimen et suspicionem potius ad praedam adiungerent quam ad egestatem. quid, si accedit eodem, ut tenuis antea fueris? quid, si ut avarus? quid, si ut audax? quid, si ut illius, qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda causa est, quae te ad tantum facinus adduxerit? quid ergo horum negari potest? tenuitas hominis eius modi est, ut dissimulari non queat atque eo magis eluceat, quo magis occultatur. avaritiam 87 praefers, qui societatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alienissimo. quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intellegere potuerunt, quod ex tot societate, hoc est ex tot sicariis, solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres. inimicitias tibi fuisse 15 cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris controversias concedas necesse est. restat, iudices, ut hoc dubitemus, 88 uter potius Sex. Roscium occiderit: is, ad quem morte eius divitiae venerint, an is, ad quem mendicitas; is, qui antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus; is, qui ardens avaritia feratur infestus 20 in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quaestum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset; is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori iudiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet; postremo, 25 iudices, id quod ad rem mea sententia maxime pertinet, utrum inimicus potius an filius.

Haec tu, Eruci, tot et tanta si nanctus esses in reo, 32 quam diu diceres! quo te modo iactares! tempus hercule 89 te citius quam oratio deficeret. etenim in singulis rebus eius modi materies est, ut dies singulos possis consumere. neque ego non possum; non enim tantum mihi derogo, tametsi nihil adrogo, ut te copiosius quam me putem posse dicere. verum ego forsitan propter multitudinem patro-

norum in grege adnumerer, te pugna Cannensis accusa-
 torem sat bonum fecit. multos caesos non ad Trasumennum
 90 lacum, sed ad Servilium vidimus. 'quís ibi non est vúlne-
 ratus férro Phrygio?' non necesse est omnes commemorare,
 Curtios, Marios, denique † Mammeos, quos iam aetas 5
 a proeliis avocabat, postremo Priamum ipsum senem,
 Antistium, quem non modo aetas, sed etiam leges pugnare
 prohibebant. iam quos nemo propter ignobilitatem nominat,
 sescenti sunt, qui inter sicarios et de veneficiis accusabant;
 qui omnes, quod ad me attinet, vellem viverent. nihil 10
 enim mali est canes ibi quam plurimos esse, ubi permulti
 91 observandi multaue servanda sunt. verum, ut fit, multa
 saepe imprudentibus imperatoribus vis belli ac turba mo-
 litur. dum is in aliis rebus erat occupatus, qui summam
 rerum administrabat, erant interea qui suis vulneribus 15
 mederentur; qui, tamquam si offusa rei publicae sempiterna
 nox esset, ita ruebant in tenebris omniaque miscebant.
 a quibus miror, ne quod iudiciorum esset vestigium, non
 subsellia quoque esse combusta; nam et accusatores et
 iudices sustulerunt. hoc commodi est, quod ita vixerunt, 20
 ut testes omnes, si cuperent, interficere non possent; nam
 dum hominum genus erit, qui accuset eos, non deerit:
 dum civitas erit, iudicia fient. verum, ut coepi dicere, et
 Erucius, haec si haberet in causa, quae commemoravi,
 posset ea quamvis diu dicere, et ego, iudices, possum. sed 25
 in animo est, quem ad modum ante dixi, leviter transire
 ac tantum modo perstringere unam quamque rem, ut
 omnes intellegant me non studio accusare, sed officio de-
 fendere.

33
92

Video igitur causas esse permultas, quae istum im- 30
 pellerent; videamus nunc, ecqua facultas suscipiendi male-
 ficii fuerit. ubi occisus est Sex. Roscius? 'Romae.' quid
 tu, T. Rosci, ubi tunc eras? 'Romae. verum quid ad rem?
 et alii multi.' quasi nunc id agatur, quis ex tanta multi-

tudine occiderit, ac non hoc quaeratur, eum, qui Romae sit occisus, utrum veri similius sit ab eo esse occisum, qui adsiduus eo tempore Romae fuerit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non accesserit. age nunc 93
 5 ceteras quoque facultates consideremus. erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occidebantur. quid? ea multitudo quae erat? opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab iis conducebantur, ut aliquem occiderent. si eos putas, 10 qui alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es; sin eos, quos qui levioere nomine appellant, percussores vocant, quaere, in cuius fide sint et clientela: mihi crede, aliquem de societate tua reperies; et quidquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra con- 15 tendito: ita facillime causa Sex. Roscii cum tua conferetur. dices: 'quid postea, si Romae adsiduus fui?' respondebo: 94 at ego omnino non fui. 'fateor me sectorem esse, verum et alii multi.' at ego, ut tute arguis, agricola et rusticus. 'non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum 20 sicarius.' at ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absun ab eius modi crimine. permulta sunt, quae dici possunt, quare intellegatur summam tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi; quae non modo idcirco praetereo, quod te ipsum non libenter accuso, 25 verum eo magis etiam, quod, si de illis caedibus velim commemorare, quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor, ne ad plures oratio mea pertinere videatur.

Videamus nunc strictim, sicut cetera, quae post 34
 30 mortem Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sint; quae ita aperta et manifesta sunt, ut medius fidius, iudices, invitus ea dicam. vereor enim, cuiquamodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. cum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte, quod 95

salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem
 meam; venit enim mihi in mentem oris tui. tene, cum
 ceteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium
 non de illorum praeda, sed de huius maleficio fieri vide-
 retur, potissimum tibi partes istas depoposcisse, ut in
 iudicio versarere et sederes cum accusatore? qua in re
 nihil aliud adsequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus
 96 audacia tua cognoscatur et impudentia. occiso Sex. Roscio
 quis primus Ameriam nuntiat? Mallius Glaucia, quem
 iam antea nominavi, tuus cliens et familiaris. quid attinuit
 eum potissimum nuntiare, quod, si nullum iam ante con-
 silium de morte ac de bonis eius inieras nullamque socie-
 tatem neque sceleris neque praemii cum homine ullo coieras,
 ad te minime omnium pertinebat? 'sua sponte Mallius
 nuntiat.' quid, quaeso, eius intererat? an, cum Ameriam
 non huiusce rei causa venisset, casu accidit, ut id, quod
 Romae audierat, primus nuntiaret? cuius rei causa venerat
 Ameriam? 'non possum' inquit 'divinare.' eo rem iam
 adducam, ut nihil divinatione opus sit. qua ratione T.
 Roscio Capitonī primo nuntiavit? cum Ameriae Sex. Roscii
 domus, uxor liberique essent, cum tot propinqui cognatique
 optime convenientes, qua ratione factum est, ut iste tuus
 cliens, sceleris tui nuntius, T. Roscio Capitoni potissimum
 97 nuntiaret? occisus est a cena rediens; nondum lucebat,
 cum Ameriae scitum est. quid hic incredibilis cursus, quid
 haec tanta celeritas festinatioque significat? non quaero,
 quis percusserit, nihil est, Glaucia, quod metuas; non ex-
 cutio te, si quid forte ferri habuisti, non scrutor, nihil ad
 me arbitror pertinere: quoniam, cuius consilio occisus sit,
 invenio, cuius manu sit percussus, non laboro. unum hoc
 sumo, quod mihi apertum tuum scelus resque manifesta
 dat: ubi aut unde audivit Glaucia? qui tam cito scivit?
 fac audisse statim: quae res eum nocte una tantum itineris
 contendere coegit? quae necessitas eum tanta premebat,

ut, si sua sponte iter Ameriam faciebat, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret?

Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda aut coniectura capienda est? non vobis haec, quae audistis, 35
cernere oculis videmini, iudices? non illum miserum, ignarum casus sui redeuntem a cena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Roscius? non suis manibus in curru collocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae nuntium? non orat, ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa laboret? ut Capitoni quam primum nuntiet? quid erat quod 99
Capitonem primum scire vellet? nescio, nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium; de tribus et decem fundis tres nobilissimos eum video possidere. 15
audio praeterea non hanc suspicionem nunc primum in 100
Capitonem conferri: multas esse infames eius palmas, hanc primam esse tamen lemniscatam, quae Roma ei deferatur; nullum modum esse hominis occidendi, quo ille non aliquid occiderit, multos ferro, multos veneno. habeo etiam dicere, quem contra morem maiorum minorem annis sexaginta de ponte in Tiberim deiecerit. quae, si prodierit atque adeo cum prodierit — scio enim proditurum esse —, audiet. veniat modo; explicet suum volumen illud, 101
quod ei planum facere possum Erucium conscripsisse; quod aiunt illum Sex. Roscio intentasse et minitatum esse se omnia illa pro testimonio esse dicturum. o praeclarum testem, iudices! o gravitatem dignam expectatione! o vitam honestam atque eius modi, ut libentibus animis ad eius 25
testimonium vestrum ius iurandum accommodetis! profecto non tam perspicue nos istorum maleficia videremus, nisi ipsos caecos redderet cupiditas et avaritia et audacia. alter ex ipsa caede volucrem nuntium Ameriam ad socium, 36
atque magistrum suum misit, ut, si dissimulare omnes cu-

35
9836
102

perent se scire, ad quem maleficium pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. alter, si dis immortalibus placet, testimonium etiam in Sex. Roscium dicturus est; quasi vero id nunc agatur, utrum, is quod dixerit, credendum, ac *non*, quod fecerit, vindicandum sit. itaque more maiorum comparatum est, ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent. Africanus, qui suo cognomine declarat tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret; nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. videte nunc, quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia. cum de bonis et de caede agitur, testimonium dicturus est is, qui et sector est et sicarius, hoc est qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emptor atque possessor est et eum hominem occidendum curavit, de cuius morte quaeritur. quid tu, vir optime? ecquid habes quod dicas? mihi ausculta: vide, ne tibi desis; tua quoque res permagna agitur. multa scelerate, multa audacter, multa improbe fecisti; unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere; neque enim accusatore muto neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. huc accedit, quod paulo tamen occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. nunc quid est, quod quisquam ex vobis audire desideret, cum, quae facitis, eius modi sint, ut ea dedita opera a nobis contra vosmet ipsos facere videamini?

37
105 Age nunc illa videamus, iudices, quae statim consecuta sunt. ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Roscii quadriduo, quo is occisus est, Chrysogono nuntiatur. quaeritur etiam nunc, quis eum nuntium miserit? nonne perspicuum est eundem qui Ameriam? curat Chrysogonus, ut eius bona veneant statim, qui non norat hominem aut rem. at qui ei venit in mentem praedia concupiscere ho-

minis ignoti, quem omnino numquam viderat? soletis, cum aliquid huiusce modi audistis, iudices, continuo dicere: 'necesse est aliquem dixisse municipem aut vicinum; ei plerumque indicant, per eos plerique produntur.' hic nihil
 5 est quod [suspicionem] hoc putetis. non enim ego ita dis- 106
 putabo: 'veri simile est Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse; erat enim eis cum Chrysogono iam antea amicitia: nam cum multos veteres a maioribus Roscii patronos hospitesque haberent, omnes eos colere atque ob-
 10 servare destiterunt ac se in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt.' haec possum omnia vere dicere, [sed] in hac 107
 causa coniectura nihil opus est; ipsos certo scio non negare ad haec bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. si eum, qui *eorum* partem accepit, oculis cernetis, poteritisne dubitare, iudices, quis indicarit? qui sunt igitur in
 15 istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit? duo Roscii. num quisnam praeterea? nemo est, iudices. num ergo dubium est, quin ei obtulerint hanc praedam Chrysogono, qui ab eo partem praedae tulerunt?

20 Age nunc ex ipsius Chrysogoni iudicio Rosciorum 108
 factum consideremus. si nihil in ista pugna Roscii, quod operae pretium esset, fecerant, quam ob causam a Chrysogono tantis praemiis donabantur? si nihil aliud fecerunt nisi rem detulerunt, nonne satis fuit eis gratias agi? de-
 25 nique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi? cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? cur quae reliqua sunt iste *T. Roscius* omnia cum Chrysogono communiter possidet? nonne perspicuum est, iudices, has manubias Rosciis Chrysogonum re cognita concessisse?

30 Venit in decem primis legatus in castra Capito. to- 38
 tam vitam, naturam moresque hominis ex ipsa legatione 109
 cognoscite. nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium, nullum ius tam sanctum atque integrum, quod non eius scelus atque perfidia violarit et imminuerit, virum optimum

110 esse eum indicatote. impedimento est, quominus de his rebus Sulla doceatur; ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enuntiat; monet, ut provideat, ne palam res agatur; ostendit, si sublata sit venditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis periculum 5 aditurum; illum acuere, hos, qui simul erant missi, fallere; illum identidem monere, ut caveret, hisce insidiosae spem falsam ostendere; cum illo contra hos inire consilia, horum consilia illi enuntiare; cum illo partem suam depecisci, hisce aliqua [fretus] mora semper omnes aditus ad Sullam intercludere. postremo isto hortatore, auctore, intercessore ad Sullam legati non adierunt; istius fide ac potius perfidia 10 decepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator voluerit testimonium eis denuntiare, pro re certa spem falsam domum rettulerunt. 15

111 In privatis rebus si quis rem mandatam non modo malitiosius gessisset sui quaestus aut commodi causa, verum etiam neglegentius, eum maiores summum admisisse dedecus existimabant. itaque mandati constitutum est iudicium non minus turpe quam furti, credo propterea quod, 20 quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in eis operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur; quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium et, quantum in ipso est, disturbat vitae societatem. non enim possumus omnia per nos agere; alius in alia re est magis utilis: 25 idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mutuis officiis gubernetur. quid recipis mandatum, si aut neglecturus aut ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te offers ac meis commodis officio simulato officiis et obstas? recede de medio: per alium transigam. suscipis 30 onus officii, quod te putas sustinere posse; quod minime leve videtur eis, qui minime ipsi leves sunt. ergo idcirco turpis haec culpa est, quod duas res sanctissimas violat, amicitiam et fidem. nam neque mandat quisquam fere nisi

amico neque credit nisi ei, quem fidelem putat. perditissimi est igitur hominis simul et amicitiam dissolvere et fallere eum, qui laesus non esset, nisi credidisset. itane est? in 113 minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo iudicio condemnetur necesse est; in re tanta cum is, cui fama mortui, fortunae vivi commendatae sunt atque concreditaе, ignominia mortuum, *egestate vivum* adfecerit, is inter honestos homines atque adeo inter vivos numerabitur? in minimis privatisque rebus etiam neglegentia mandati in 10 crimen iudiciumque [infamiae] vocatur, propterea quod, si recte fiat, illum neglegere oporteat, qui mandarit, non illum, qui mandatum receperit: in re tanta, quae publice gesta atque commissa est, qui non neglegentia privatum aliquod commodum laeserit, sed perfidia legationis ipsius 15 caerimoniam polluerit maculaque adfecerit, qua is tandem poena adficietur aut quo iudicio damnabitur? si hanc ei 114 rem privatim Sex. Roscius mandavisset, ut cum Chrysgono transigeret atque decideret, inque eam rem fidem suam, si quid opus esse putaret, interponeret, *et* ille sese facturum recepisset, nonne, si ex eo negotio tantulum in rem suam convertisset, damnatus per arbitrum et rem restitueret et honestatem omnem amitteret? nunc non hanc ei 115 rem Sex. Roscius mandavit, sed, id quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum fama, vita bonisque omnibus a decurionibus publice *T. Roscio* mandatus est: et ex eo 25 *T. Roscius* non paulum nescio quid in rem suam convertit, sed hunc funditus evertit bonis, ipse tria praedia sibi depectus est, voluntatem decurionum ac municipum omnium tantidem quanti fidem suam fecit.

30 Videte iam porro cetera, iudices, ut intellegatis maleficio nullum fingi posse, quo iste sese non contaminarit. in rebus minoribus socium fallere turpissimum est aequaque turpe atque illud, de quo ante dixi; neque iniuria, propterea quod auxilium sibi se putat adiunxisse, qui cum

40
116

altero rem communicavit. ad cuius igitur fidem confugiet, cum per eius fidem laeditur, cui se commisit? atque ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur. tecti esse ad alienos possumus; intimi multa apertiora videant necesse est; socium cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, ius officii laedimus. recte igitur maiores eum, qui socium fefellisset, in virorum bonorum numero non putarunt haberi oportere. at vero T. Roscius non unum rei pecuniariae socium fefellit, quod, tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur, verum novem homines honestissimos eiusdem muneris, [legationis] officii mandatorumque socios induxit, decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude et perfidia fefellit; qui de eius scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt, eius malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti providique fuisse; iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enuntiavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coit, terret etiam nos ac minatur tribus praediis, hoc est praemiis sceleris, ornatus. in eius modi vita, iudices, in his tot tantisque flagitiis hoc quoque maleficium, de quo iudicium est, reperietis. etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videbitis, ibi scelus quoque latere [inter illa tot flagitia] putatote. tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promptum et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intellegatur, verum ex hoc etiam, si de quo illorum forte dubitabitur, convincatur. quid tandem, quaeso, iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladio recessisse videtur aut hic discipulus magistro tantulum de arte concedere? par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia.

Etenim quoniam fidem magistri cognostis, cognoscite ⁴¹
nunc discipuli aequitatem. dixi iam antea saepe numero ¹¹⁹
postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem. tu
semper, T. Rosci, recusaſti. quaero abs te: eine, qui postu-
labant, indigni erant, qui impetrarent? an is te non com-
movebat, pro quo postulabant? an res ipsa tibi iniqua
videbatur? postulabant homines nobilissimi atque integer-
rimi nostrae civitatis, quos iam antea nominavi; qui ita
vixerunt talesque a populo Romano putantur, ut, quidquid
10 dicerent, nemo esset qui non aequum putaret. postulabant
autem pro homine miserrimo atque infelicissimo, qui vel
ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte
quaereretur. res porro abs te eius modi postulabatur, ut ¹²⁰
nihil interesset, utrum eam rem recusares an de maleficio
15 confiterere. quae cum ita sint, quaero abs te, quam ob
causam recusaris. cum occiditur Sex. Roscius, ibidem fue-
runt. servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo ne-
que purgo; quod a vobis pugnari video, ne in quaestio-
nem dentur, suspiciosum est; quod vero apud vos ipsos
20 in honore tanto sunt, profecto necesse est sciant aliquid,
quod si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. 'in dominos
quaeri de servis iniquum est.' at neque *in vos* quaeritur;
Sex. enim Roscius reus est; neque in dominum, cum de
hoc quaeritur: vos enim dominos esse dicitis. 'cum Chryso-
25 gono sunt.' ita, credo: litteris eorum et urbanitate Chryso-
gonus ducitur, ut inter suos omnium deliciarum atque
omnium artium puerulos ex tot elegantissimis familiis
lectos velit hos versari, homines paene operarios, ex
Amerina disciplina patris familiae rusticani. non ita est ¹²¹
30 profecto, iudices: non est veri simile, ut Chrysogonus
horum litteras adamarit aut humanitatem, non ut rei fami-
liaris negotio diligentiam cognorit eorum et fidem. est
quiddam, quod occultatur; quod quo studiosius ab istis
opprimitur et absconditur, eo magis eminet et apparet.

42 quid igitur? Chrysogonus suine maleficii occultandi causa
 122 quaestionem de eis haberi non vult? minime, iudices: non
 in omnes arbitror omnia convenire. ego in Chrysogono,
 quod ad me attinet, nihil eius modi suspicor; neque hoc
 mihi nunc primum in mentem venit dicere. meministis me 5
 ita distribuisse initio causam, in crimen, cuius tota argu-
 mentatio permissa Erucio est, et in audaciam, cuius partes
 Rosciis impositae sunt. quidquid maleficii, sceleris, caedis
 erit, proprium id Rosciorum esse debebit. nimiam gratiam
 potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare et per- 10
 ferri nullo modo posse et a vobis, quoniam potestas data
 est, non modo infirmari, verum etiam vindicari oportere.
 123 ego sic existimo: qui quaeri velit ex eis, quos constat, cum
 caedes facta est, adfuisse, eum cupere verum inveniri; qui
 recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen 15
 re ipsa de maleficio suo confiteri. dixi initio, iudices, nolle
 me plura de istorum scelere dicere, quam causa postuleret
 ac necessitas ipsa cogeret. nam et multae res adferri pos-
 sunt et una quaeque earum multis cum argumentis dici
 [potest]; verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque 20
 diu neque diligenter facere possum. quae praeteriri nullo
 modo poterant, ea leviter, iudices, attigi; quae posita sunt
 in suspicionibus — de quibus si coepero dicere, pluribus
 verbis sit disserendum —, ea vestris ingeniis coniecturaeque
 committo. 25

43 Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni, sub
 124 quo nomine tota societas latuit; de quo, iudices, neque
 quo modo dicam neque quo modo taceam reperire possum.
 si enim taceo, vel maximam partem relinquo; sin autem
 dico, vereor, ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, 30
 sed alii quoque plures laesos se esse putent. tametsi ita
 se res habet, ut mihi in communem causam sectorum di-
 cendum nihil magnopere videatur. haec enim causa
 nova profecto et singularis est.

Bonorum Sex. Roscii emptor est Chrysogonus. primum ¹²⁵
 hoc videamus: eius hominis bona qua ratione venierunt
 aut quo modo venire potuerunt? atque hoc non ita quae-
 ram, iudices, ut [id] dicam esse indignum hominis inno-
 centis bona venisse — si enim haec *vere* ac libere di-
 centur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut
 de eo potissimum conqueramur — verum ego hoc quaero:
 qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est,
 sive Valeria est sive Cornelia — non enim novi nec
 scio —, verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire qui ¹²⁶
 potuerunt? scriptum enim ita dicunt esse: UT EORUM BONA
 VENEANT, QUI PROSCRIPTI SUNT, quo in numero Sex. Ro-
 scius non est: AUT EORUM, QUI IN ADVERSARIORUM PRAESIDIIS
 OCCISI SUNT. dum praesidia ulla fuerunt, in Sullae prae-
 sidiis fuit; posteaquam ab armis recessimus, in summo
 otio rediens a cena Romae occisus est. si lege, bona quoque
 lege venisse fateor; sin autem constat contra omnes non
 modo veteres leges, verum etiam novas occisum esse, bona
 quo iure aut quo more aut qua lege venierint, quaero. in ⁴⁴
 quem hoc dicam, quaeris, Eruci? non in eum, quem vis ¹²⁷
 et putas; nam Sullam et oratio mea ab initio et ipsius
 eximia virtus omni tempore purgavit. ego haec omnia
 Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem
 Sex. Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios
 occisum esse diceret, ut his de rebus a legatis Ameri-
 norum doceri L. Sullam passus non sit. denique etiam
 illud suspicor, omnino haec bona non venisse, id quod
 postea, si per vos, iudices, licitum erit, aperietur. opinor ¹²⁸
 enim esse in lege, quam ad diem proscriptiones venditi-
 onesque fiant: nimirum KALENDAS IUNIAS. aliquot post
 menses et homo occisus est et bona venisse dicuntur. pro-
 fecto aut haec bona in tabulas publicas nulla redierunt
 nosque ab isto nebulone facetius eludimur quam putamus,
 aut, si redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ra-

tione sunt. nam lege quidem bona venire non potuisse
 constat. intellego me ante tempus, iudices, haec scrutari
 et prope modum errare, qui, cum capiti Sex. Roscii mederi
 debeam, reduviam curem. non enim laborat de pecunia,
 non ullius rationem sui commodi ducit: facile egestatem 5
 suam se laturum putat, si hac indigna suspitione et ficto
 129 crimine liberatus sit. verum quaeso a vobis, iudices, ut
 haec pauca, quae restant, ita audiat, ut partim me dicere
 pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. quae enim
 mihi ipsi indigna et intolerabilia videntur quaeque ad 10
 omnes, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso
 ex animi mei sensu ac dolore pronuntio; quae ad huius
 casum causamque pertinent, et quid hic pro se dici velit
 et qua condicione contentus sit, iam in extrema oratione
 45
 130 nostra, iudices, audietis. ego haec a Chrysogono mea 15
 sponte remoto Sex. Roscio quaero: primum quare civis
 optimi bona venierint; deinde quare hominis eius, qui
neque proscripius neque apud adversarios occisus est, bona
 venierint, cum in eos solos lex scripta sit; deinde quare
 aliquanto post eam diem venierint, quae dies in lege 20
 praefinita est; denique cur tantulo venierint. quae omnia
 si, quem ad modum solent liberti nequam et improbi
 facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit.
 nemo est enim qui nesciat propter magnitudinem rerum
 multa multos [partim] imprudente L. Sulla commisisse. 25
 131 placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri?
 non placet, iudices, sed necesse est. etenim si Iuppiter
 optimus maximus, cuius nutu et arbitrio caelum, terra
 mariaque reguntur, saepe ventis vehementioribus aut im-
 moderatis tempestatibus aut nimio calore aut intolerabili 30
 frigore hominibus nocuit, urbes delevit, fruges perdidit,
 quorum nihil perniciei causa divino consilio, sed vi ipsa
 et magnitudine rerum factum putamus, at contra commoda,
 quibus utimur, lucemque, qua fruimur, spiritumque, quem

ducimus, ab eo nobis dari atque impertiri videmus, quid miramur, iudices, L. Sullam, cum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperiique maiestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua
 5 animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina adsequi non possit, si id mens humana adepta non sit. verum ut haec missa faciam, quae iam facta sunt, ex
 10 eis, quae nunc cum maxime fiunt, nonne quivis potest intellegere omnium architectum et machinatorem unum
 15 esse Chrysogonum, qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit, cuius honoris causa accusare se dixit Erucius?***

Desunt non pauca.

*** aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui
 15 in Sallentinis aut in Bruttiiis habent, unde vix ter in anno audire nuntium possunt.

Alter tibi descendit de Palatio et aedibus suis; habet
 20 animi causa rus amoenum et suburbanum, plura praeterea praedia neque tamen ullum nisi praeclarum et propinquum; domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, ut, qui praetereuntes praeconem enuntiare audiebant, fundum venire arbitrarentur. quid praeterea caelati argenti, quid stragulae vestis, quid pictarum tabularum, quid signorum,
 25 quid marmoris apud illum putatis esse? tantum scilicet, quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit. familiam vero quantam et quam variis cum artificiis habeat, quid ego dicam? mitto hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecti-
 30 carios; animi et aurium causa tot homines habet, ut cotidiano cantu vocum et nervorum et tibiaram nocturnisque conviciis tota vicinitas personet. in hac vita, iudices, quos sumptus cotidianos, quas effusiones fieri putatis? quae

vero convivium? honesta, credo, in eius modi domo, si domus haec habenda est potius quam officina nequitiae ac deversorium flagitiorum omnium. ipse vero quem ad modum composito et delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum videtis, iudices, ut omnes despiciat, ut hominem prae se neminem [putet], ut se solum beatum, solum potentem putet. quae vero efficiat et quae conetur si, velim commemorare, vereor, iudices, ne quis imperitior existimet me causam nobilitatis victoriamque voluisse laedere; tametsi meo iure possum, si quid in hac parte mihi non placeat, vituperare. non enim vereor, ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet.

47
136 Sciunt ei, qui me norunt, me pro mea tenui infirmaque parte, posteaquam id, quod maxime volui, fieri non potuit, ut componeretur, id maxime defendisse, ut ei vicerent, qui vicerunt. quis enim erat qui non videret humilitatem cum dignitate de amplitudine contendere? quo in certamine perditus civis erat non se ad eos iungere, quibus incolumibus et domi dignitas et foris auctoritas retineretur. quae perfecta esse et suum cuique honorem et gradum redditum gaudeo, iudices, vehementerque laetor eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio et imperio et felicitate L. Sullae gesta esse intellego. quod animadversum est in eos, qui contra omniratione pugnarunt, non debeo reprehendere; quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis extitit, honos habitus est, laudo. quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror meque in eo studio partium fuisse confiteor; sin autem id actum est et idcirco arma sumpta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur et in fortunas unius cuiusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem vituperare: tum vero isto bello non recreatus neque restitutus, sed

subactus oppressusque populus Romanus est. verum longe
 aliter est: nihil horum est, iudices. non modo non laede- 138
 tur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis, verum
 etiam ornabitur. etenim qui haec vituperare volunt, Chryso- 48
 5 gonum tantum posse queruntur; qui laudare volunt, con-
 cessum ei non esse commemorant. ac iam nihil est quod
 quisquam aut tam stultus aut tam improbus sit qui dicat:
 'vellem quidem liceret: hoc dixissem.' dicas licet. 'hoc
 fecissem.' facias licet: nemo prohibet. 'hoc decrevissem.'
 10 decerne, modo recte: omnes adprobabunt. 'hoc iudicassem.'
 laudabunt omnes, si recte et ordine iudicaris. dum necesse 139
 erat resque ipsa cogebat, unus omnia poterat: qui postea-
 quam magistratus creavit legesque constituit, sua cuique
 procuratio auctoritasque est restituta. quam si retinere vo-
 15 lent ei, qui reciperarunt, in perpetuum poterunt obtinere;
 sin has caedes et rapinas et hos tantos tamque profusos
 sumptus aut facient aut adprobabunt — nolo in eos gravius
 quidquam ne ominis quidem causa dicere, unum hoc dico:
 20 nostri isti nobiles, nisi vigilantes et boni et fortes et
 misericordes erunt, eis hominibus, in quibus haec erunt,
 ornamenta sua concedant necesse est. quapropter desinant 140
 aliquando dicere male [aliquem] locutum esse, si qui vere
 ac libere locutus sit; desinant suam causam cum Chryso-
 gono communicare; desinant, si ille laesus sit, de se aliquid
 25 detractum arbitrari; videant, ne turpe miserumque sit
 eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, servi
 nequissimi dominationem ferre posse. quae quidem domi-
 natio, iudices, in aliis rebus antea versabatur, nunc vero
 quam viam munitet et quo iter adfectet, videtis: ad fidem,
 30 ad ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id quod solum
 prope in civitate sincerum sanctumque restat. hicine etiam 141
 sese putat aliquid posse Chrysogonus? hic etiam potens
 esse vult? o rem miseram atque acerbam! neque meher-
 cules hoc indigne fero, quod verear, ne quid possit, verum

quod ausus est, quod speravit sese apud tales viros aliquid
 49 posse ad perniciem innocentis, id ipsum queror. idcircone
 [expectata] nobilitas armis atque ferro rem publicam
 recipiavit, ut ad libidinem suam liberti servulique no-
 142 bilium bona nostra vexare possent? si id actum est, 5
 fateor me errasse, qui hoc maluerim; fateor insanisse, qui
 cum illis senserim: tametsi inermis, iudices, sensi. sin
 autem victoria nobilium ornamento atque emolumento rei
 publicae populoque Romano debet esse, tum vero optimo
 et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse 10
 oportet. quodsi quis est qui et se et causam laedi putet,
 cum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum
 probe novit. causa enim splendidior fiet, si nequissimo
 cuique resistetur: ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui
 sibi cum illo rationem communicatam putat, laeditur, cum 15
 ab hoc splendore causae separatur.

143 Verum haec omnis oratio, ut iam ante dixi, mea est,
 qua me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria
 coegit. Sex. Roscius horum nihil indignum putat, neminem
 accusat, nihil de suo patrimonio queritur: putat homo 20
 imperitus morum, agricola et rusticus, ista omnia, quae
 vos per Sullam gesta esse dicitis, more, lege, iure gentium
 facta; culpa liberatus et crimine nefario solutus cupit
 144 a vobis discedere; si hac indigna suspitione careat, animo
 aequo se carere suis omnibus commodis dicit; rogat orat- 25
 que te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis
 in suam rem convertit, si nulla in re te fraudavit, si tibi
 optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit,
 si vestitum, quo ipse tectus erat, anulumque de digito
 suum tibi tradidit, si ex omnibus rebus se ipsum nudum 30
 neque praeterea quidquam exceperit, ut sibi per te liceat
 50 innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere. prae-
 145 dia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo; concedo,
 et quod animus aequus est et quia necesse est. mea domus

tibi patet, mihi clausa est; fero. familia mea maxima tu
uteris, ego servum habeo nullum; patior et ferendum
puto. quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas?
qua in re tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis
5 commodis officio? quid tibi obsto? si spoliatorum causa vis
hominem occidere, spoliasti; quid quaeris amplius? si ini-
micitiarum, quae sunt tibi inimicitiae cum eo, cuius ante
praedia possedisti, quam ipsum cognovisti? si metus, ab eone
aliquid metuis, quem vides ipsum ab se tam atrocem iniu-
10 riam propulsare non posse? sin, quod bona, quae *Sex.*
Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium
studes perdere, nonne ostendis id te vereri, quod praeter
ceteros tu metuere non debeas, ne quando liberis pro-
scriptorum bona patria reddantur? facis iniuriam, Chryso- 146
15 gone, si maiorem spem emptionis tuae in huius exitio
ponis quam in eis rebus, quas L. Sulla gessit. quodsi tibi causa
nulla est cur hunc miserum tanta calamitate adfici velis,
si tibi omnia sua praeter animam tradidit nec sibi quid-
quam paternum ne monumenti quidem causa clam reser-
20 vavit, per deos immortales, quae ista tanta crudelitas est?
quae tam fera immanisque natura? quis umquam praedo
fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, cum inte-
gram praedam sine sanguine habere posset, cruenta spolia
detrahere mallet? scis hunc nihil habere, nihil audere, 147
25 nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse et
tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes neque
odisse debes nec quidquam iam habere reliqui vides, quod
ei detrahere possis; nisi hoc indignum putas, quod vesti-
tum sedere in iudicio vides, quem tu e patrimonio tam-
30 quam e naufragio nudum expulisti. quasi vero nescias
hunc et ali et vestiri a Caecilia, Balearici filia, Nepotis
sorore, spectatissima femina, quae cum clarissimum patrem,
amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen,
cum esset mulier, virtute perfecit, ut, quanto honore ipsa

ex illorum dignitate adficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet.

51
148 An quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus videtur? mihi crede, si pro patris huius hospitii et gratia vellent omnes huic hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur; sin autem pro magnitudine iniuriae proque eo, quod summa res publica in huius periculo temptatur, haec omnes vindicarent, consistere mehercule vobis isto in loco non liceret. nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant, 10
149 neque ut se potentia superari putent. quae domi gerenda sunt, ea per Caeciliam transiguntur; fori iudiciiue rationem *M. Messalla*, ut videtis, iudices, suscepit; qui si iam satis aetatis ac roboris haberet, ipse pro *Sex. Roscio* diceret; quoniam ad dicendum impedimento est aetas et 15
pudor, qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem sua causa cupere ac debere intellegebat; ipse adsiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut *Sex. Roscii* vita erepta de manibus sectorum sententiis iudicum permitteretur. nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima 20
civitatis in armis fuit; haec acta res est, ut ei nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere *Messallam* videtis, qui caput innocentis defenderent, qui iniuriae resisterent, qui, quantum possent, in salute alterius quam in exitio mallent ostendere; quod si omnes, 25
qui eodem loco nati sunt, facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

52
150 Verum si a *Chrysogono*, iudices, non impetramus, ut pecunia nostra contentus sit, vitam ne petat; si ille adduci non potest, ut, cum ademerit nobis omnia, quae nostra 30
erant propria, ne lucem quoque hanc; quae communis est, eripere cupiat; si non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitati sanguis praebitus sit, unum perfugium, iudices, una spes reliqua est *Sex. Roscio*, eadem

quae rei publicae, vestra pristina bonitas et misericordia.
 quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus; sin ea
 crudelitas, quae hoc tempore in re publica versata est,
 vestros quoque animos — id quod fieri profecto non potuit
 5 — duriores acerbioresque reddidit, actum est, iudices;
 inter feras satius est aetatem degere quam in hac tanta
 immanitate versari. ad eamne rem vos reservati estis? 151
 ad eamne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores
 ac sicarii iugulare non potuissent? solent hoc boni impe-
 10 ratores facere, cum proelium committunt, ut in eo loco,
 quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent, in
 quos, si qui ex acie fugerint, de improvise incidant. ni-
 mirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores, vos
 hic, tales viros, sedere, qui excipiatis eos, qui de suis ma-
 15 nibus effugerint. di prohibeant, iudices, ne hoc, quod ma-
 iores consilium publicum vocari voluerunt, praesidium
 sectorum existimetur. an vero, iudices, vos non intellegitis 152
 nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione
 tollantur, et eius rei initium in vestro iure iurando atque
 20 in Sex. Roscii periculo quaeri? dubiumne est, ad quem
 maleficio pertineat, cum videatis ex altera parte sectorem,
 inimicum, sicarium eundemque accusatorem hoc tempore,
 ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non
 modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit con-
 sistere? numquid hic aliud videtis obstare *Sex. Roscio*,
 25 nisi quod patris bona venierunt?

Quodsi id vos suscipitis et ad eam rem operam ve- 53
 stram profitemini, si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur 153
 eorum liberi, quorum bona venierunt, cavete, per deos im-
 mortales, iudices ne nova et multo crudelior per vos pro-
 30 scriptio instaurata esse videatur. illam priorem, quae facta
 est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus sus-
 cipere noluit, ne quid acrius, quam more maiorum com-
 paratum est, publico consilio factum videretur; hanc vero,

quae ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis reicitis et aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rem publicam perventuram putetis.

154 Homines sapientes et ista auctoritate et potestate 5
praeditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime res publica laborat, eis maxime mederi convenit. vestrum nemo est quin intellegat populum Romanum, qui quondam in hostes lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. hanc tollite ex civitate, iudices, hanc 10
pati nolite diutius in hac re publica versari: quae non modo id habet in se mali, quod tot cives atrocissime sustulit, verum etiam, *quod* hominibus lenissimis adimit misericordiam consuetudine incommodorum. nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audi- 15
mus, etiam qui natura mitissimi sumus, adsiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

DE IMPERIO CN. POMPEI ORATIO.

Quamquam mihi semper frequens conspectus vester ¹
multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplis-
simus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen
hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit,
5 non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab
ineunte aetate susceptae prohibuerunt. nam cum antea
per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere
auderem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio,
elaboratum industria adferri oportere, omne meum tempus
10 amicorum temporibus transmittendum putavi. ita neque ²
hic locus vacuus umquam fuit ab eis, qui vestram causam
defenderent, et meus labor in privatorum periculis caste
integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplis-
simum consecutus. nam cum propter dilationem comitio-
15 rum ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum,
facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid
aliis praescriberetis. nunc cum et auctoritatis in me tantum
sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et
ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilantibus
20 ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit
adferre, certe et si quid auctoritatis in me est, apud eos
utar, qui eam mihi dederunt, et si quid in dicendo con-
sequi possum, eis ostendam potissimum, qui ei quoque rei
fructum suo iudicio tribuendum esse duxerunt. atque illud ³

in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit: dicendum est enim de Cn. Pompei singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilium est exitum quam principium invenire; ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris vectigalibus ac sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrae, quorum alter relictus, alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae. qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; L. Lucillum magnis rebus gestis ab eo bello discedere; huic qui successerit non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

Causa quae sit videtis; nunc quid agendum sit, considerate. primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum.

Genus est belli eius modi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat; in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus cum magna in omnibus rebus, tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella ges-

serunt; aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum.

5 et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes ³
 atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula ⁷
 [Mithridatico] bello superiore concepta, quae penitus iam
 insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine,
 quod is, qui uno die tota in Asia, tot in civitatibus, uno
 10 nuntio atque una significatione cives Romanos necandos
 trucidandosque curavit, non modo adhuc poenam nullam
 suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum
 iam tertium et vicesimum regnat et ita regnat, ut se non
 Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed
 15 emergere ex patrio regno atque in vestris vectigalibus,
 hoc est in Asiae luce, versari. etenim adhuc ita nostri 8
 cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia
 victoriae, non victoriam reportarent: triumphavit L. Sulla,
 triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri
 20 et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus
 superatusque regnaret. verum tamen illis imperatoribus
 laus est tribuenda, quod *bellum* gesserunt, venia danda,
 quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in
 Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit. Mithridates ⁴
 25 autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris
 belli, sed ad comparisonem novi contulit: qui postea,
 cum maximas aedificasset ornassetque classes exercitusque
 permagnos quibuscumque ex gentibus potuit comparasset
 et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simularet,
 30 usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces,
 quibuscum tum bellum gerebamus, ut, cum duobus in locis
 disiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis
 hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti
 contentione districti de imperio dimicaretis. sed tamen 10

alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompei divino consilio ac singulari virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa rerum gestarum magna atque praeclara non felicitati eius, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpa, sed fortunae tribuenda esse videantur. sed de Lucullo dicam alio loco et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione mea
 11 neque falsa adfecta esse videatur; de vestri imperii dignitate
 atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis.

5   Maiores nostri saepe mercatoribus aut naviculariis nostris iniuriosius tractatis bella gesserunt: vos tot milibus civium Romanorum uno nuntio atque uno tempore necatis
 quo tandem animo esse debetis? legati quod erant appellati
 15   superbuis, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, extinctam esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit?
 illi libertatem imminutam civium Romanorum non tulerunt:
 20   vos ereptam vitam neglegetis? ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt; vos legatum omni supplicio inter-
 12   fectum relinquetis? videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit id, quod accepistis, tueri et conservare non posse.

      Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? regno est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus; imminent duo reges
 30   toti Asiae non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium expectare propter periculi magnitudinem coguntur; imperatorem a vobis certum de-

poscere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent
 neque se id facere sine summo periculo posse arbitrantur.
 vident et sentiunt hoc idem quod vos, unum virum esse, 13
 in quo summa sint omnia, et eum propter esse, quo etiam
 5 carent aegrius; cuius adventu ipso atque nomine, tametsi
 ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium
 repressos esse intellegunt ac retardatos. hi vos, quoniam
 libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut
 ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum
 10 salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis,
 quod ceteros in *hanc* provinciam eius modi homines cum
 imperio mittitis, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen
 ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili
 expugnatione differant, hunc audiebant antea, nunc prae-
 15 sentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine,
 tanta humanitate, ut ei beatissimi esse videantur, apud
 quos ille diutissime commoratur.

Quare si propter socios nulla ipsi iniuria lacesiti 6
 maiores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, 14
 20 cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit
 iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperii
 vestri dignitate defendere, praesertim cum de maximis
 vestris vectigalibus agatur? nam ceterarum provinciarum
 vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut eis ad ipsas provincias
 25 tutandas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima
 est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum
 et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae
 exportantur, facile omnibus terris antecellat itaque haec
 vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis
 30 dignitatem retinere vultis, non modo a calamitate, sed
 etiam a metu calamitatis est defendenda; nam in ceteris 15
 rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur;
 at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam
 metus ipse adfert calamitatem. nam cum hostium copiae

non longe absunt, etiam si irruptio nulla facta est, tamen
 pascua relinquuntur, agri cultura deseritur, mercatorum
 navigatio conquiescit; ita neque ex portu neque ex decu-
 mis neque ex scriptura vectigal conservari potest: quare
 saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno
 5
 16 belli terrore amittitur. quo tandem igitur animo esse existi-
 matis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui
 exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis
 propter adsint? [cum una excursio equitatus perbrevis
 tempore totius anni vectigal auferre possit? cum publicani
 10 familias maximas, quas in saltibus habent, quas in agris,
 quas in portibus atque custodiis, magno periculo se habere
 arbitrentur?] putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos,
 qui vobis fructui sunt, conservaritis non solum, ut ante
 dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? 15
 7
 17 Ac ne illud quidem vobis neglegendum est, quod
 mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli
 genere dicturus, quod ad multorum bona civium Roma-
 norum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites,
 habenda est ratio diligenter. nam et publicani, homines 20
 honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in
 illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res
 et fortunae vobis curae esse debent — etenim si vectigalia
 nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordi-
 nem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum 25
 18 recte esse dicemus —; deinde ex ceteris ordinibus homines
 gnavi atque industrii partim ipsi in Asia negotiantur, qui-
 bus vos absentibus consulere debetis, partim in ea provincia
 pecunias magnas collocatas habent. est igitur humanitatis
 vestrae magnum numerum [eorum] civium calamitate pro- 30
 hibere, sapientiae videre multorum civium calamitatem
 a re publica seiunctam esse non posse. etenim primum
 illud parvi refert, nos amissa vectigalia postea victoria
 recuperare *posse*; neque enim eisdem redimendi facultas erit

propter calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. deinde quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates 19 initio belli [Asiatici] docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus; nam tum, cum in Asia
 5 res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse; non enim possunt una in civitate multi rem ac fortunas amittere, ut non plures secum in eandem trahant calamitatem. a quo periculo prohibete rem publicam et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec
 10 fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret; ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria
 15 nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defenduntur.

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine ⁸ pauca dicam. potest enim hoc dici, belli genus esse ita ²⁰ necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut
 20 sit pertimescendum; in quo maxime laborandum est, ne forte ea vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. atque ut omnes intellegant me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico
 25 eius adventu maximas Mithridati copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio summis
 30 obsidionis periculis liberavit; ab eodem imperatore classem ²¹ magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammata raperetur, superatam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus [esse]

Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas ac refertas ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas, regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentes supplicem contulisse atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. satis opinor haec esse laudis atque ea, Quirites, ut vos intellegatis a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucillum similiter ex hoc loco esse laudatum.

9
22 Requiretur fortasse nunc, quem ad modum, cum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. cognoscite, Quirites; non enim hoc sine causa quaeri videtur. primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur, quam praedicant in fuga fratris sui membra in eis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit; ita illum in persequendi studio maeror, hos laetitia tardavit]. hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et afflictum erexit perditumque recreavit. cuius in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. erat enim metus iniectus eis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello neque temptandas putavit; erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi

et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum; ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. noster autem exercitus, tametsi urbem ex Tigrani regno ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. hic iam plura non dicam; fuit enim illud extremum, ut ex eis locis a militibus nostris reditus magis maturus quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat et magnis adventiciis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur. nam hoc fere sic fieri solere accepimus, ut regum adflictae fortunae facile multorum opes adliciant ad misericordiam maximeque eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, cum eis nomen regale magnum et sanctum esse videatur. itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis numquam est ausus optare; nam cum se in regnum suum recepisset, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, postea quam pulsus erat, terram umquam attingeret, sed in exercitum nostrum clarum atque victorem impetum fecit. sinite hoc loco, Quirites, sicut poetae solent, qui res Romanas scribunt, praeterire me nostram calamitatem, quae tanta fuit, ut eam ad aures imperatoris non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor adferret. hic in illo ipso malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte eis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, qui imperii diurnitati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confecti erant, dimisit, partem M. Glabrioni tradidit. multa praetereo consulto, sed ea vos coniectura perspicite, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator noster accipiat vetere exercitu pulso.

10 Satis mihi multa verba fecisse videor, quare esset
 27 hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine periculo-
 losum; restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo ac
 tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur. utinam,
 Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tan- 5
 tam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset [,
 quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello prae-
 ficiendum putaretis]! nunc vero cum sit unus Cn. Pom-
 peius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt,
 gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute supera- 10
 rit, quae res est quae cuiusquam animum in hac causa
 28 dubium facere possit? ego enim sic existimo, in summo
 imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam
 rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.

Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut 15
 esse debuit, qui e ludo atque e pueritiae disciplinis bello
 maximo atque acerrimis hostibus ad patris exercitum atque
 in militiae disciplinam profectus est, qui extrema pueritia
 miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adule-
 scentia maximi ipse exercitus imperator; qui saepius cum 20
 hoste conflixit quam quisquam cum inimico concertavit,
 plura bella gessit quam ceteri legerunt, plures provincias
 confecit quam alii concupiverunt, cuius adulescentia ad
 scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis
 imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipen- 25
 diis, sed triumphis est erudita? quod denique genus belli
 esse potest in quo illum non exercuerit fortuna rei pu-
 blicae? civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense,
 servile, navale bellum [, varia et diversa genera et bellorum
 et hostium,] non solum gesta ab hoc uno, sed etiam con- 30
 fecta nullam rem esse declarant in usu positam militari,
 quae huius viri scientiam fugere possit.

11 Iam vero virtuti Cn. Pompei quae potest oratio par
 29 inveniri? quid est quod quisquam aut illo dignum aut

vobis novum aut cuiquam inauditum possit adferre? neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt. testis est Italia, quam ille ipse victor 30 L. Sulla huius virtute et subsidio confessus est liberatam; testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis 10 non terrore belli, sed consilii celeritate explicavit; testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum sanguine redundavit; testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam Gallorum interneccione patefactum est; testis est Hispania, quae saepissime plurimos 15 hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit; testis est iterum et saepius Italia, quae, cum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expectavit, quod bellum expectatione eius attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum; testes 31 20 nunc vero iam omnes orae atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia cum universa tum in singulis oris omnes sinus atque portus. quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme aut referto praedonibus mari navigaret? hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis 30 ab uno imperatore confici posse? quam provinciam tenuistis 32 a praedonibus liberam per hos annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a prae-

12 donibus captas urbes esse sociorum? sed quid ego longinqua commemoro? fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. sociis ego nostris mare per hos annos clausum fuisse dicam, 5 cum exercitus vestri numquam a Brundisio nisi hieme summa transmiserint? qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? 10 Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias captas esse commemorem, cum vestros portus atque eos portus, quibus vitam ac spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestate sciatis? an vero ignoratis portum Caietae celeberrimum ac plenissimum navium inspectante praetore a praedonibus esse direptum, ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublato? nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam rei publicae querar, cum 20 prope inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani praepositus erat, a praedonibus capta atque oppressa est? pro di immortales! tantamne unius hominis [incredibilis ac divina] virtus tam brevi tempore lucem adferre rei publicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium 25 Tiberinum classem hostium videbatis, ei nunc nullam 34 intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? atque haec qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. quis enim unquam aut obeundi negotii aut consequendi quaestus studio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, [inde] Sar-

diniam cum classe venit atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis classibusque munivit. inde cum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia praesidiis ac navibus confirmata, missis 35
 5 item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem, ut Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit; omnes, qui ubi
 10 que praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dederunt. idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphylia legatos deprecatores misissent, spem deditionis non ademit obsidesque imperavit. ita tantum bellum, tam
 15 diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo [bello] omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere susceperit, media aestate confecit.

Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. quid? ceterae, quas paulo ante commemorare 13
 20 coeperam, quantae atque quam multae sunt? non enim bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae huius administratae comitesque virtutis. ac primum quanta inno- 36
 25 centia debent esse imperatores, quanta deinde in omnibus rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate! quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa
 30 per sese cognosci atque intellegi possunt. quem enim imperatorem possumus ullo in numero putare, cuius in exercitu centuriatus veneant atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum admini-

strandum aut propter cupiditatem provinciae magistratibus
 dividerit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit?
 vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini,
 qui haec fecerint; ego autem nomino neminem; quare irasci mihi
 nemo poterit, nisi qui [ante] de se voluerit confiteri. itaque
 propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates,
 quocumque ventum est, nostri exercitus ferant quis ignorat?
 itinera quae per hosce annos in Italia per agros atque oppida
 civium Romanorum nostri imperatores fecerint, recordamini;
 tum facilius statuatis, quid apud exteras nationes fieri existimetis.
 utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum
 armis hostium urbes an hibernis sociorum civitates esse deletas?
 neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipse
 non continet, neque severus esse in iudicando, qui alios in se
 severos esse iudices non vult. hic miramur hunc hominem tantum
 excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint, ut non
 modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam
 pacato nocuisse dicatur? iam vero quem ad modum milites hibernent,
 cotidie sermones ac litterae perferuntur; non modo ut sumptum
 faciat in militem nemini vis adfertur, sed ne cupienti quidem
 cuiquam permittitur; hiemis enim, non avaritiae perfugium
 maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt.

Age vero ceteris in rebus quali sit temperantia considerate.
 unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum
 inventum putatis? non enim illum eximia vis remigum aut
 ars inaudita quaedam gubernandi aut venti aliqui novi
 tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed eae res,
 quae ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia
 ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido
 ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas
 urbis ad cognitionem, non denique

labor ipse ad quietem [; postremo signa et tabulas ceteraque
 ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse
 arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit].
 itaque omnes nunc in eis locis Cn. Pompeium sicut aliquem 41
 5 non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum intuentur,
 nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos
 hac quondam continentia [; quod iam nationibus exteris
 incredibile ac falso memoriae proditum videbatur]; nunc
 imperii vestri splendor illis gentibus lucem adferre coepit;
 10 nunc intellegunt non sine causa maiores suos [tum, cum
 ea temperantia magistratus habebamus,] servire populo Ro-
 mano quam imperare aliis maluisse. iam vero ita faciles
 aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de alio-
 rum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate princi-
 15 pibus excellit, facilitate infimis par esse videatur. iam 42
 quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia
 valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria,
 vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis. fidem
 vero eius quantam inter socios existimari putatis, quam
 20 hostes omnes omnium generum sanctissimam iudicarunt?
 humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum
 hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint an mansue-
 tudinem victi dilexerint. et quisquam dubitabit, quin huic
 hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia
 25 nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio
 natus esse videtur?

Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis 15
 multum atque in imperio militari valet, certe nemini du- 43
 bium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit.
 30 vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid
 hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment,
 quis ignorat, cum sciamus homines in tantis rebus, ut aut
 contemnant aut metuant, aut oderint aut ament, opinione
 non minus et fama quam aliqua ratione certa commoveri?

quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia
 44 fecistis? an vero ullam usquam esse oram tam desertam
 putatis quo non illius diei fama pervaserit, cum universus
 5 populus Romanus referto foro completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? itaque ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem, quantum auctoritas valeat in
 10 bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur. qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est [unius hominis spe ac nomine], quantam vix in summa
 15 ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. iam accepta in Ponto calamitate ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertinuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad
 20 ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus
 25 sit, qui tantum auctoritate perfecit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defendit?

16 Age vero illa res quantam declarat eiusdem hominis
 46 apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam
 30 longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dederunt! quod communi *decreto* Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt

eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt!
 quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium
 legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum
 semper iudicavit, ei, quibus erat molestum ad eum potissimum
 esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt.
 potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem
 multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis
 amplificatam quantum apud illos reges, quantum apud
 exteras nationes valituram esse existimetis.
 Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de se
 ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero
 possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum,
 timide et pauca dicamus. ego enim sic existimo, Maximo,
 Marcello, Scipioni, Mario et ceteris magnis imperatoribus
 non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam
 saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos.
 fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad
 amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas
 divinitus adiuncta fortuna. de huius autem hominis
 felicitate, de quo nunc agimus, hac utar moderatione
 dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse
 dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur,
 ne aut invisae dis immortalibus oratio nostra aut ingrata
 esse videatur. itaque non sum praedicaturus, quantas ille
 res domi militiae, terra marique quantaque felicitate
 gesserit, ut eius semper voluntatibus non modo cives
 adsenserint, socii obtemperarint, hostes oboedierint, sed
 etiam venti tempestatesque obsecundarint; hoc brevissime
 dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse, qui ab
 dis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare,
 quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium detulerunt.
 quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum
 communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causa,
 sicuti facitis, velle et optare debetis.

49 Quare cum et bellum sit ita necessarium, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et cum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitatis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab dis immortalibus oblatum et datum est, in rem publicam conservandam atque amplificandam conferatis?

17
50 Quodsi Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus; nunc cum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in eis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab eis, qui habent, accipere statim possit, quid expectamus? aut cur non ducibus dis immortalibus eidem, cui cetera summa cum salute rei publicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus?

51 At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor, sed in hac causa, tametsi cognoscetis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus ipsa re ac ratione exquirere possumus veritatem atque hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc dicta sunt, eidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. quid igitur ait
52 Hortensius? si uni omnia tribuenda sint, dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. obsolevit iam ista oratio re multo magis quam verbis refutata. nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter ornateque dixisti,

cum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item contra eam legem verba fecisti. quid? tum, per deos im- 53
 mortales, si plus apud populum Romanum auctoritas tua
 5 quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium tene-
 remus? an tibi tum imperium hoc esse videbatur, cum populi Romani legati, quaestores praetoresque capiebantur,
 cum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico
 10 prohibebamur, cum ita clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus?

Quae civitas antea unquam fuit, non dico Athenien- 18
 sium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non 54
 15 Carthaginensium, qui permultum classe ac maritimis rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit, quae civitas, inquam, antea tam tenuis, quae tam parva insula fuit, quae non portus suos et agros aut aliquam partem regionis
 20 atque orae maritimae per se ipsa defenderet? at hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen in-
 victum in navalibus pugnis permansit, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque
 25 imperii caruit. nos, quorum maiores Antiochum regem 55
 classe Persemque superarunt omnibusque navalibus pugnis Carthaginenses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ei nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus; nos, qui antea non modo Italiam
 30 tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris aucto-
 ritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, cum insula Delos tam procul a nobis [in Aegaeo mari] posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commea-
 bant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil timebat, eidem

non modo provinciis atque oris Italiae maritimis ac portibus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus. et eis temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere, quem nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquerunt.

19
56

Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae obtemperare. itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam ane Pompeio an utrique, id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum quem velit, idoneus non est qui impetret, cum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius ac periculo est constitutus?

58 an C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, cum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, [in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit,] etiam praecipuo iure esse deberet? de quo legando consules spero ad senatum relaturos; qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum neque me impediet cuiusquam inimicum edictum, quo minus vobis fretus vestrum ius beneficiumque defendam, neque praeter intercessionem quidquam audiam, de

qua, ut arbitrōr, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam quid liceat considerabunt. mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius *iure* ascribitur, propterea quod alter uni
 5 illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia
 10 dicendum esse videatur. qui cum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae
 15 virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes una prope voce in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute con-
 20 ficere possit. sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortales licet, frui debet summi viri vita atque virtute. 'at
 25 enim ne quid novi fiat contra exempla atque instituta maiorum.' non dicam hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad
 30 novos casus [temporum novorum] consiliorum rationes accommodasse, non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duasque
 35 urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii
 40 poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret; in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa
 45 sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta recordamini. quid tam novum quam adulescentulum privatam
 50 exercitum difficili rei publicae tempore conficere? confecit.

20
5921
61

huic praeesse? praefuit. rem [optime] ductu suo gerere? gessit. quid tam praeter consuetudinem quam homini peradulescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Africam bellumque in ea provincia administrandum? 5 fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. quid vero tam inauditum quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium etiam studio visendam 10 62 et concelebrandam putavit. quid tam inusitatum quam *ut*, cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidulosissimumque pro consule mitteretur? missus est. quo quidem tempore, cum esset non nemo in senatu qui diceret non oportere mitti 15 hominem privatum pro consule, L. Philippus dixisse dicitur non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulis mittere. tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adulescentis virtuti committeretur. quid tam singulare 20 quam *ut* ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile quam *ut* iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta 25 sunt, ea tam multa non sunt quam haec, quae in hoc uno 63 homine videmus. atque haec tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. 30

22 Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum illorum auctoritatem de Cn. Pompei dignitate a vobis comprobata semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populi que Romani auctoritatem improbari, prae-

sertim cum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere, propterea quod eisdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello praedonum praepo-
neretis. hoc si vos temere fecistis et rei publicae parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos eis repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis; ali-
quando isti principes et sibi et ceteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi magnae et multae requiruntur. difficile est in
Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud nisi de hoste ac de laude cogitet. deinde, etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. diffi-
cile est dictu, Quirites, quanto in odio sinus apud exterarum nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, libidines et iniurias. quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac
munitam fuisse? urbes iam locupletes et copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem; noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis an hostium simulatione contra socios atque amicos? quae civitas est in Asia, quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit?

23 Quare, etiam si quem habetis qui collatis signis
 exercitus regios superare posse videatur, tamen, nisi erit
 idem, qui a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus
 ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum,
 qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohi- 5
 67 bere possit, non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum
 regiumque mittatur. ecquam putatis civitatem pacatam
 fuisse quae locuples sit? ecquam esse locupletem quae
 istis pacata esse videatur? ora maritima, Quirites, Cn.
 Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed 10
 etiam propter animi continentiam requisivit. videbat enim
 praetores locupletari quotannis pecunia publica praeter
 paucos neque nos quidquam aliud adsequi classium no-
 mine nisi ut detrimentis accipiendis maiore adfici turpitu-
 dine videremur. nunc qua cupiditate homines in pro- 15
 vincias, quibus iacturis et quibus condicionibus profici-
 scantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda
 omnia esse non arbitrantur; quasi vero Cn. Pompeium
 non cum suis virtutibus tum etiam alienis vitiis magnum
 68 esse videamus. quare nolite dubitare, quin huic uni cre- 20
 datis omnia, qui inter tot annos unus inventus est quem
 socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant.

Quodsi auctoritatibus hanc causam, Quirites, confir-
 mandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium
 maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius 25
 tantae res gestae terra marique extiterunt, ut, cum de
 bello deliberatis, auctor vobis gravior nemo esse debeat;
 est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus
 gestis, summo ingenio et prudentia praeditus; est Cn.
 Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus 30
 summum consilium, summam gravitatem esse cognovistis;
 est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari.
 quare videte, ut horum auctoritatibus illorum orationi,
 qui dissentiunt, respondere posse videamur.

Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et
 legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissime-
 que comprobo; deinde te hortor, ut auctore populo Ro-
 mano maneas in sententia neve cuiusquam vim aut minas
 5 pertimescas. primum in te satis esse animi perseveran-
 tiaequae arbitror; deinde cum tantam multitudinem cum
 tanto studio adesse videamus[, quantam iterum nunc in
 eodem homine praeficiendo videmus], quid est quod aut
 de re aut de perficiendi facultate dubitemus? ego autem,
 10 quidquid est in me studii, consilii, laboris, ingenii, quid-
 quid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate
 praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum,
 id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano
 polliceor ac defero testorque omnes deos et eos maxime, 70
 15 qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentes
 eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime perspiciunt,
 me hoc neque rogatu facere cuiusquam neque quo Cn.
 Pompei gratiam mihi per hanc causam conciliari putem
 neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia
 20 periculis aut adiumenta honoribus quaeram, propterea
 quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, inno-
 centia tecti repellemus, honores autem neque ab uno
 neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra laboriosissima
 ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. quam 71
 25 ob rem quidquid in hac causa mihi susceptum est, Qui-
 rites, id ego omne me rei publicae causa suscepisse con-
 firmo tantumque abest, ut aliquam mihi bonam gratiam
 quaesisse videar, ut multas me etiam simultates partim
 obscuras, partim apertas intellegam mihi non necessarias,
 30 vobis non inutiles suscepisse. sed ego me hoc honore prae-
 ditum, tantis vestris beneficiis adfectum statui, Quirites,
 vestram voluntatem et rei publicae dignitatem et salutem
 provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et
 rationibus praeferre oportere.

PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

¹
1 Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam
sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me
non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei
ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina
profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus 5
abhorruiſſe, earum rerum omnium vel in primis hic A.
Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet.
nam quoad longissime potest mens mea respicere spa-
tium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari
ultimam, inde usque [repetens] hunc video mihi prin- 10
cipem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem
horum studiorum extitisse. quodsi haec vox huius hor-
tatu praeceptisque conformata non nullis aliquando saluti
fuit, a quo id accepimus, quo ceteris opitulari et alios
servare possumus, huic profecto ipsi, quantum est situm 15
2 in nobis, et opem et salutem ferre debemus. ac ne quis
a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in
hoc facultas sit ingenii neque haec dicendi ratio aut
disciplina, ne nos quidem huic studio penitus umquam
dediti fuimus; etenim omnes artes, quae ad humanitatem 20
pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi
²
³ cognatione quadam inter se continentur. sed ne cui ve-
strum mirum esse videatur me in quaestione legitima et
in iudicio publico, cum res agitur apud praetorem populi

Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat, quaeso a vobis, ut in
 5 hac causa mihi detis hanc veniam adcommodatam huic reo, vobis, quem ad modum spero, non molestam, ut me pro summo poeta atque eruditissimo homine dicentem hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paulo loqui liberius [et in eius modi persona, quae propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope
 10 novo quodam et inusitato genere dicendi]. quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto, ut
 15 hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium, verum etiam si non esset, putetis asciscendum fuisse.

Nam ut primum ex pueris excessit [Archias] atque ab eis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae — nam ibi natus est loco nobili —, celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluentem, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria coepit. post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graecia sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. erat Italia tunc plena Graecarum
 20 artium ac disciplinarum studiaque haec et in Latio vehementius [tum] colebantur quam nunc eisdem in oppidis et
 25 hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglebantur. itaque hunc et Tarentini et Locrenses et Regini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. hac tanta ce-
 30

lebritate famae cum esset iam absentibus notus, Roman venit Mario consule et Catulo. nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas tum etiam studium atque aures adhibere posset. statim Luculli, cum praetextatus etiam tum [Archias] esset, eum domum suam receperunt. sed hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adulescentiae prima *aperta* fuit, eadem sit familiarissima senectuti. erat temporibus illis iucundus Q. Metello illi Numidico et eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur, Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adiciebatur summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui forte simulabant.

Interim satis longo intervallo, cum esset cum M. Lucullo in Siciliam profectus et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracliam. quae cum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit idque cum, *quod* ipse per se dignus putabatur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. data est civitas Silvani lege et Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ASCRIPTI FUISSENT, SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. cum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Metellum, familiarissimum suum. si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius, causa dicta est. quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracliaene esse [tum] ascriptum negabis? adest vir summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audisse, sed

vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit; adsunt Heraclienses
 legati, nobilissimi homines, huius iudicii causa cum man-
 datis et cum publico testimonio missi, qui hunc ascriptum
 Heracliensem dicunt. hic tu tabulas desideras Heraclien-
 sium publicas, quas Italico bello incenso tabulario in-
 terisse scimus omnes? est ridiculum ad ea, quae habemus,
 nihil dicere, requirere quae habere non possumus, et de
 hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare,
 et, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi
 10 municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari
 nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis
 solere corrumpi, desiderare. an domicilium Romae non
 habuit is, qui tot annis ante civitatem datam sedem
 omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit?
 15 at non est professus. immo vero eis tabulis *est* professus,
 quae solae ex illa professione collegioque praetorum obti-
 nent publicarum tabularum auctoritatem. nam cum Appii
 5 tabulae neglegentius adservatae dicerentur, Gabinii, quam-
 diu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas
 20 omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo sanctis-
 simus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut
 ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit et unius
 nominis litura se commotum esse dixerit. *in* his igitur
 tabulis nullam lituram in nomine A. Licinii videtis. quae
 10 cum ita sint, quid est quod de eius civitate dubitetis,
 25 praesertim cum aliis quoque civitatibus fuerit ascriptus?
 etenim cum mediocribus multis et aut nulla aut humili
 aliqua arte praeditis civitatem in Graecia homines imper-
 tiebant, Reginos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut
 Tarentinos, quod scaenicis artificibus largiri solebant, id
 30 huic summa ingenii praedito gloria noluisse! quid? cum
 ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post
 legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas
 irrepserunt, hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est

- scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reicietur?
- 11 census nostros requiris. scilicet: est enim obscurum proximis censoribus hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in Asia, primis Iulio et Crasso nullam populi partem esse censam. sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse: quem tu criminaris ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus
- 6 est a L. Lucullo pro consule. quaere argumenta, si qua potes; numquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.
- 12 Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant. an tu existimas aut suppetere nobis posse, quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? ego vero fateor me his studiis esse deditum; ceteros pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt, ut nihil possint ex eis neque ad communem adferre fructum neque in aspectum lucemque proferre; me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? quare quis tandem me reprehendat aut quis mihi iure suscenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies [ludorum] celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, [quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae,] tantum mihi egomet ad haec
- 15
20
25
30

studia recolenda sumpsero? atque hoc [adeo] mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae, quantacumque in me est, numquam amicorum periculis defuit. quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adulescentia *persuasisset* nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos proffigatorum hominum cotidianos impetus obiecisset. sed pleni sunt libri *praeceptorum*, pleni sapientium vocum, pleni exemplorum vetustatis; quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

Quaeret quispiam: 'quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt?' difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est quod respondeam. ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et sine doctrina naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves exitisse fateor; etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere. ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium,

moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, *M.* Catonem illum senem; qui profecto si nihil ad percipiendam virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. quodsi non hic tantus fructus ostenderetur et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec studia adulescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

⁸
17 Quodsi ipsi haec neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen [ea] mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. ergo ille corpōris motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum neglegemus? quotiens ego hunc Archiam vidi, iudices, — utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis — quotiens ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de eis ipsis rebus, quae tum agebantur, dicere ex tempore! quotiens revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis! quae vero accurate cogitateque scripserat, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem perveniret. hunc ego non diligam, non admirer, non omniratione defendendum putem? atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia doctrina et praeceptis et arte constare; poetam natura

ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videntur. sit igi-
 5 tur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colo-
 10 phonii civem esse dicunt suum, Chii sibi vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero, *dum* suum esse confirmant, etiam delubrum ei in oppido *suo* dedicaverunt; per multi alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam ex-
 15 petunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiabimus, praesertim cum omne olim studium atque omne ingenium contulerit ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam? nam et Cimbricas res adulescens attigit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia
 20 videbatur, iucundus fuit. neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum praeconium facile patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius vocem libentis-
 25 sime audiret, eius, a quo sua virtus optime praedicaretur. itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum atque difficile et
 21 in multa varietate terra marique versatum totum ab hoc expressum est; qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrent. populus enim Romanus aperuit Lucullo imperante Pontum et regiis quondam opibus et ipsa natura [regione] vallatum; populi Romani exer-

citus eodem duce non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit; populi Romani laus est urbem amicissimam Cyzicenorū eiusdem consilio ex omni impetu regio atque e totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam; nostra semper feretur et praedicabitur L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis est, incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis; nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphī; quae quorum ingeniis efferuntur, ab eis populi Romani fama celebratur. carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur esse constitutus ex marmore; cuius laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. in caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur. omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii sine communi omnium nostrum laude decorantur. ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum de nostra civitate eiciemus?

Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. quare si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum eis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset: 'o fortunate' in-

quit 'adulescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem
 inveneris!' et vere; nam nisi Ilias illa extitisset, idem
 tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam ob-
 ruisset quid? noster hic Magnus, qui cum virtute for-
 6 tunam adaequavit, nonne Theophanem Mitylenaeum, scri-
 ptorem rerum suarum, in contione militum civitate do-
 navit et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites,
 dulcedine quadam gloriae commoti quasi participes eius-
 dem laudis magno illud clamore adprobaverunt? itaque, 25
 10 credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab
 aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit!
 Sulla cum Hispanos et Gallos donaret, credo, hunc peten-
 tem repudiasset: quem nos in contione vidimus, cum ei
 libellum malus poeta de populo subiecisset, quod epi-
 15 gramma in eum fecisset, tantummodo alternis versibus
 longiusculis, statim ex eis rebus, quas tunc vendebat,
 iubere ei praemium tribui, sed ea condicione, ne quid
 postea scriberet. qui sedulitatem mali poetae duxit ali-
 quo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem
 20 in scribendo et copiam non expetisset? quid? a Q. Metello 26
 Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, ne-
 que per se neque per Lucullos impetravisset? qui prae-
 sertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam
 Cordubae natis poetis, pingue quiddam sonantibus atque
 25 peregrinum tamen aures suas dederet. neque enim est 11
 hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae-
 nobis ferendum: trahimur omnes studio laudis et optimus
 quisque maxime gloria ducitur. ipsi illi philosophi etiam
 in eis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen
 30 suum inscribunt; in eo ipso, in quo praedicationem nobili-
 tatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt.
 Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator, Accii, 27
 amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum
 aditus exornavit suorum. iam vero ille, qui cum Aetolis

Ennio comite bellavit, Fulvius non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. quare in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poetarum salute abhorrere.

5

28 Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse, verum tamen honesto vobis confitebor. nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius imperii et pro vita civium proque universa 10 re publica gessimus, attigit hic versibus atque inchoavit; quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae; qua quidem detracta, iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo 15 tantis nos laboribus exerceamus? certe si nihil animus praesentiret in posterum et si, quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque 20 tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de ipsa vita dimicaret. nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes ac dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse commemorationem nominis nostri sed cum omni posteritate adaequandam. 25

12 an vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? an statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt: consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem non multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? ego vero omnia, quae 30

12
30

gereram, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. haec vero sive a meo sensu post mortem afutura est sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari cum dignitate tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur quique ex eo numero *est*, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videatur. quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus [firme a me]; quae *contra* iudicalem consuetudinem et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

ADNOTATIO CRITICA.

Hac appendice eos locos adfero solos, ubi ipse aliquid novavi aut quorum lectiones aliqua ex causa notandae videbantur. brevitatis causa scripturae a me inventae asterisco sunt designatae*).

pro Rosc. Am. § 1 qui sedeant] qui sedent *malim, ut est in duobus Lag.* | 2 quos videtis adesse] *del. Fleckeisen* | 4 debebam] *Ernesti: debeam; an debeo?* | 6 plenam] *tuetur Landgraf, amplam Stanger* | 8 vel hoc] *vel incl. olim Halm, recte mea opinione* | 9 *puto tempus est* | *periculum*] *Stanger: (cf. § 148; 152) pericula, ob qua propter ortum* | 10 *potero, feram*]* *potero, perferam* | 11 *finem suppl.* | *sperant futurum*]* *dimissius (= demissius, glossa cuiusdam est exclamantis oratorem apud praetorem demissius sive blandius dicere; aliter interpolationem explicabam List. fil. XIV 108; ceterum cf. et ibd. XV 11) sperant futuram; hanc quaestionem . . . iam finem (haec e dimissius) sperant facturam Luterbacher* | 11 *iudex*] *om. Lag. 26, incl. Halm* | 14 *quo facilius — calamitatem incl. Fleckeisen* | 15 *et nobilitate*] *deletum velit A. Eberhard, recte puto* | *innocentis*] *fort. includendum et inlatum e § 25* | 16 *fuisset*] *fuerat susp.* | *se pugnare*] *se mihi susp.* | 17 *huius modi*] *Reisig: eius modi vitio creberrimo; Madvigius aliud mihi non persuasit* | 18 *cum hic — Romae esset*] *incl. A. Eberhard* | 19 *puto sed etiam <ut>* | 20 *decem et tres*]

---

*) si quas mihi adscripsi iam ab aliis occupatas, invitus feci et vere doleam; nam nolo pro meis venditare aliena, quem ad modum sciens et prudens venditat pro suis Livii editor *Mauritius Mueller*. is cum iam aliquotiens ab H. I. Muellero castigatus esset, quod symbolas meas criticas Livianas, *quae ex ephemeride Berolinensi 'Zeitschrift für das Gymn.-Wesen' ei notae erant*, non honeste in usum suum convertisset — velut 30, 42, 7 emendationem meam 'nequaquam ipsi simile responsum' ut suam edidit —, nuper itidem non est veritus mea emendatione 36, 23, 7 'ex spatio temporis' in Fleckeiseni annalibus tamquam sua gloriari. quanto candidius sua cuique tribuunt alii huius temporis editores Livii librorum, H. I. Mueller, Frigell, Luterbacher, Ant. Zingerle!

tuetur Landgraf; puto XIII; item in § 99; cf. cdd. Liv. 26, 49, 3 | 21 bona eius veneunt add., bona veneunt alii | 22 si aliquid non animadvertat] incl. H. I. Mueller | 24 ademptio]* cf. § 30; 15: emptio | 26 appromitteret] vide ne ap (≡ ad) ex erat ortum sit | neque sese — optinere] an insiticia? | 28 tolleretur] Fleckeisen: tolleretur cum ab nullo defensus esset | 30 petita]* adpetita; idem vitii in cdd. Sall. Iug. 63, 6 | 31 mihi]* mine; cf. cdd. hist. Aug. II p. 176, 10 Pet.² | libenter] nescio an interpolatoris sit | 34 indignum]* magis indignum | est ferendum] Victorius: non e. f.; non add. librarius, qui interrogationem subesse non attenderat; sine num fortior evadit interrogatio | 37 uno] A Eberhard: uno maleficio; item apud Liv. praef. § 11 nec in quam [civitatem] tam legendum iudico | 38 existit] Halm: extitit | auditum est] idem: auditum sit | 39 annos, natus maior] tuetur Landgraf, annis maior Cobet, recte opinor | habitavit — vixit malim | 40 causam add. Richter | eamque] Richter: eam quoque | 45 dicam] an dico? | 52 <non> ostenditur Richter, at cf. pro Arch. § 25 | 53 certi] additum ab interpolatore sensu 'cuiusdam' puto; cf. n. ad or. pro Arch. § 15; Tac. Agr. 38; item hist. Aug. II p. 176, 10 Pet.² scribendum quasi fatale [quiddam] mihi sit ut | 55 huc inimicus] cf. ad Att. 13, 40, 2 | verum quamquam]* verum tamen quamquam | 57 puto <quid> commisisse | latratote] Halm: add. libri in suspicione | latrabit] Benecke; add. libri sine suspicione | 58 fort. <non> quem — <non> unde | 59 ei] interpolatum duco | dum]* antequam intolerabiliter; ortum puto scriba dicere cum usque eo iungente et ab animadverti novam sententiam incipere putante | 60 non destiterunt] addita existimo | 61 aut confitere Hotoman | 62 maxime] ed. Venet.: id maxime; id haud dubie interpolatoris est sententiam primariam inde initium capere, id quod iam Orelli recte monuit, arbitrantis; vel maxime A. Eberhard praeter necessitatem et plaudentibus multis | 63 puto modi maleficiis | et natura ipsa] vereor ne additum sit ex praecedentibus | 64 duo] incl. | 65 erat — conveniret] incl. Fleckeisen | adolescentes incl. | posset] Ernesti: potuisset modo ad polluisset, ut fit, adcommodato | elui] Victorius: levi; possis et <de>leri; cf. de imp. 3, 7; epist. ad Brut. 1, 15, 4 | 67 repetunt] Schuetz: repetant | 68 proferatur] proferunt puto | ad eam rem incl. | 70 potuisset] posset Ernesti, fort. recte | 71 ademerunt] ed. Lamb.: ademerint | obicere — deicere] obici — deici puto; cf. § 70 extr.; idem vitium in cdd. § 123 et fort. 153 | id suppl. unus Oxon.; cf. cdd. Liv. 21, 50, 11, et saepe haec lacuna ante ipse | 72 terram non tangant] cdd. Orat., Hotoman: terra non tangat | maleficio incl. | maleficii] puto eius | diligentius paratus]* diligentius paratusque | 73 ita quaero — modo incl. | 74 plus] con. <ibi> plus | 76 fuit]* cf. § 81: fuerit | 77 fort. crimine innocentibus; et deest quod in aliquot cdd. | 78 susp. licere | 79 fuit — discessit susp. | 80 perfundere] pessumdare Trojel praeter necessitatem; si opus esset mutatione, proponerem perderet (cf. § 145; 33) | non cogitas] Ernesti: nonne cogitas; cf. in mea edit. Sall. Iug. (Pragae,

1888) *n. ad 19, 9 et 29, 17* | 81 *an cursabant?* | *nescivit* *Madvig*: *nesciret*; *fort. nesciebat*; *cf. cdd. § 64* | 82 *quam* — *commentaretur incl.* | 85 *adplicatus*]* *cf. de fin. 4, 34; 2, 37*: *implicatus*; *implacatus Graevius, sed sic expectes ad scelera pro ad severitatem; praeterea non legitur implacatus in Cic. oratt., fort. ne in aliis quidem eius libris* | 87 *coieris*] *coisti velim* | *potuerunt* *puto* *possunt* | 88 *susp. venerunt* — *fuit* — *est* — *fertur* — *vixit* — *est* — *reformidat (sic et cdd.)*; *cf. § 78* | 90 *Mammeos*] *nondum sanatum* | *senem*] *del. Madvig, recte puto* | 91 *in tenebris*] *genuinumne?* | *nam dum* — *iudicia fient*] *nih susp.* | 92 *causas esse*] *fuitne causas fuisse?* *cf. subsequens fuerit* | *quid ad rem*] *quid <id> ad rem Ernesti; id vitium fort. et alibi ap. Cic.* | *fort. est occisus* — *fuit* — *accessit* | 95 *qua in re*] *an in delendum?* | 96 *primo*] *Buechner: primum* | 97 *faciebat*]* *faceret* | 98 *non vobis*]* *nonne vobis* | *videtis*] *genuinumne?* | 99 *vellet*] *Ernesti: voluit* | *video possidere*] *video del. Manutius eum*] *Halm: fundos eum; item in or. Cat. 3 § 15 supplicationibus omittere debui* | 100 *nunc primum*] *puto primam del. nunc* | *Roma ei*] *Garatoni: Romae; Roma alii, recte puto; cf. cdd. § 74* | *veneno*] *an veneno <occisos>?* | 102 *se scire*] *an insiticia?* | 103 *agitur*]* *agatur* | 104 *audacter*] *cdd., cf. § 118; audaciter legit Priscianus; de vitio cf. cdd. Catull. 55, 16* | 105 *aut rem*] *an non rem?* | 106 *suspicionem incl.*; *cf. List. fil. XIV 109; cf. et § 57; non attenderat interpolator putetis valere h. l. suspicemini* | 107 *sed incl.* | *eorum*]* *sc. bonorum: indicii; verum glossa extrusum; indicii ob indicarit non est tolerabile* | *dedit*] *coni. dedit* | 110 *fretus incl.*; *eadem interpolatio ap. Val. Max. 3, 3 ext. 2 nuper agnita; fort. et ap. Flor. p. 84, 23 H. emendandum iussuque Pompei [fusus] a cornu erupisset equitatus* | 111 *re est*] *ed. Venet.: est re* | *gubernetur*] *susp. iuvetur* | 112 *officis et*] *absint malim praecedente officio et om. officis Helmst.; cf. et § 6 et 122* | *leve*] *H. I. Mueller: grave; librarius genuino contrarium substituit, ut ap. Prop. 1, 3, 43 interdum leviter (graviter DV) mecum; sic ap. Liv. 1, 46, 6 proxime emendavi muliebri cessaret <ignavia> [audacia]; item ap. Hor. epod. 2, 37 emendo quis non, <bonorum> [malarum] quas amor curas habet et ap. Verg. Aen. 8, 57 ipse ego te ripis et <curvo> [recto] flumine ducam; possis et <torto>. ap. Liv. 3, 53, 9 fort. legendum satis superque <nobilis> [humilis] est* | 113 *mandati*] *del. Orelli* | *infamiae incl. Graevius; frustra laborant docti loco sanato* | *atque adeo inter vivos*] *nih suspitiva videntur* | 114 *et suppl.* | *ille*]* *ille qui interpolate (cf. et List. fil. XIV 342); illeque Madvig, quod displicet antecedente inque, praeterea nusquam hac in oratione 'que' 'ne' 've' brevi 'e' & diuncta; cf. et Harant, Em. Liv. p. 13 sq.; Aem. Thomas, Revue de philologie 1884 p. 132—134, ubi adlatis exemplis cave fidem magnopere habeas. invehunt talia haud raro bonis scriptoribus ipsi editores, velut § 74 ipsene Fleckeisen, de imp. § 68 responderene C. F. G. Mueller, Liv. 5, 53, 9 arceque (ex Lovel. 4) proxime Zingerle* | 115 *bonis*] *spurium duco* | 116 *aequeque*] *an <et> aeque?* | 117 *ipsis adversariis*] *adversariis genui-*

numne? | 118 inter illa tot flagitia incl.; § 117 | hoc intellegatur] hoc spurium videtur | de quo]* quod de; cf. cdd. de imp. § 47 | 120 pugnari]* cf. § 8; oppugnari, librarius simplici copulatum substituit, ut saepe; cf. cdd. Liv. 27, 1, 8; hoc pugnari Nauger | paene] verumne? | eorum] mihi suspectum | 121 ab istis] Halm: ab ipsis, deleta malim | 122 quod — attinet] mihi suspecta | 123 facta est] Halm: f. sit | potest incl. | 124 Chrysogoni] incl. de Es, recte puto; etiam nomine spurium habeo | latuit] Madvig: statuit; possis et stetit; hae vv. saepe confusae | 125 id incl. | vere]* cf. § 140; 107; 54: audientur; interpolatione verum dimotum | verum ista ipsa lege et qui potuerunt addita puto. pro certo habeo apud Liv. legendum 1, 40, 2 tum Anci filiis duobus . . . [tum] inpensius [iis] indignitas crescere, nisi quod fort. et duobus amovendum, et 21, 6, 3 retulissent, placuit mitti . . . deferrent. hac | 126 more] Ernesti: modo | lege] ordo verborum displicet; § 143 | ut — passus non sit] incl. E. Eberh., recte opinor | 128 nimirum] incl. Halm | eludimur] an ludimur? | an debeo? , susp. sui commodi rationem | et ficto crimine] fort. spuria | casum causamque] causam del. casum Ruhnken, nescio an vere; casus et causa saepissime confusa | 130 denique cur] Halm (cf. et List. fil. XIV 213): deinde | 130 multos]* cf. § 91; 22: multos partim; partim interpolatori tribui oratorem corrigenti; cf. cdd. Liv. 23, 12, 1; 21, 50, 3; auct. bell. Hisp. c. 3; pro Arch. 23. ap. Cic. Lael. § 2 simile vitium, ubi scribendum tum [fere] multis; ap. Apul. Met. 9, 9 legendum quam [plerique] insontes; ap. Liv. 23, 17, 7 contrarium additamentum expungendum: legionesque [nimis] acciri; item 45, 28, 9 nunc non dubito quin sit scribendum: Amphipoli [nimis] solutus [cuius] (cf. de qui interpolato List. fil. XIV 342) custodia | 131 lucem — spiritum malim | 133 an ex aedibus? | praekonem enuntiare audiebant] e Mommseni incerta coniectura: praetium enumerare vel qui praekonum numerare a. cdd.; fort. <id> [pretium] numerari videbant; nam non enuntiare ponit Cic. de praekonem, sed pronuntiare; cf. in Verr. II 75; III 40; V 38; Cluent. 78 | habeat quid ego dicam] excludenda iudico | 134 nocturnisque conviciis] Paul: nocturnisque conviviis; ego deleverim | 135 putet incl. | 136 dignitate de] tollit Madvig | et imperio] mihi susp. | 137 sumpta sunt] sunt mihi susp. | 138 volunt post laudare sustulerim | 140 aliquem incl. | nunc vero] vero additum puto | 141 ausus est] an integrum? | id ipsum queror] est cur damnes | expectata incl.; non viderat interpolator verbum finitum subsequi | nobilium] ipsius opto | bona nostra]* bona fortunas vestras atque nostras vel bona fortunas vestrasque nostras; duplicem lectionem subesse pro certo habeo 'bona nostra' 'fortunas vestras' | 142 populoque Romano] an e varia lectione ortum? | 143 morum] fort. interpolatum; cf. § 135 | gentium] mihi suspectum | 144 nulla in re] puto nulla re | tibi tradidit] tibi additum iudico | 145 debeas] debes susp. | 147 nihil audere] mihi susp. | an adficiebatur? | 148 huius] deleverim | 149 qui ornat aetatem] amoverim; cf. § 9 | 150 ademerit] an ademi? | versata est] desidero versatur; nam etiam

tum crudelitas grassabatur; cf. § 154 | potuit]* potest | 151 arbitrantur puto | 152 filium] integrumne? | 153 puto <hic> sedetis | suscipere] suscipi puto | per-venturam] venturam Halm | hac re p.] hac deleverim | puerorum] an genuinum? | 154 quod suppl. Lambinus; item ap. Liv. praef. § 9 suspicor tum <ut> irè.

De imp. Cn. Pompei § 3 possit] potest dett., Lambinus | 4 equitibus] susp. <de eo> equitibus | 7 Mithridatico incl. Bake | significatione] CF, significatione litterarum cett. | curavit] EVT, Nohl, denotavit vg | 8 de Mithridate] malim absit | bellum add. | gesserunt]* egerunt; haec verba crebro a librariis confusa, cf. cdd. Sall. Iug. 56, 5; omisso bellum facile synonymum illi gesserunt successit | 9 potuit] A. Eberhard: potuisset modo ad subsequens comparasset adcommodato. simile vitium ad Att. 6, 3, 5 extr. et alibi frequenter | 10 quae nuper acciderunt] fort. interpolatum | 11 extinctam] Parcensis: extinctum | 12 vocatur?] dett.: vocatur quo tandem animo ferre debetis boni interpolatione ex 5, 11 orta | 13 intellegunt] addidit fort. librarius | hanc add. Lambinus | mittitis] Parc.: mittimus | sociorum] an additum? | commoratur] commoretur Lambinus | 14 provincias] addidit fort. interpolator | 15 pascua] Halm olim (cf. et leg. agr. I 3): pecora; pecua Servius | 16 cum una — arbitrentur incl. | saltibus] Hotoman: salinis; sed hoc ipsum interpolator dare potuit | 18 partim]* partim eorum; eorum ob ex ceteris mihi non est ferendum | eorum incl. A. Eberh. | calamitate] cl. §§ 14 et 19 expectes a calamitate | nos amissa] Cornelissen: nos publicanis amissis; interpolator dedisse videtur nos <a publicanis> amissa | posse h. l. add., post postea Deuerling | 19 Asiatici incl. | calamitate docti] mihi susp. | cum illis] cum mihi suspectum | defenduntur]* defendantur | 20 puto debetur | 21 atque odio] timeo ne haec, quae desunt in cdd. excepto C, e varia lectione provenerint; cf. cdd. invect. in Sall. 5 | puto rapiebatur | esse ante Pontum incl. | uno aditu adventuque] timeo ne haec quoque e varia lectione extiterint, puto uno adventu, sic et Parcensis; aditu facile scriptum, cum clausum invectum esset | atque ea]* atque ita | 22 omnem] pro spurio habeo | omnia] item | ita illum — tardavit incl. | 23 rex Armenius] scribae tribuerim; cf. § 4 | ita nationes — concitabantur] vide ne mala manus adiecerit | 24 confirmarat] addunt cdd. et eorum qui se ex ipsius regno conlegerant, del. glossam Benecke | sic fieri] sic fort. spurium | maxime-que] an maxime? | cum eis]* ut eis | 25 ut illam — attingeret] librarium addidisse puto | 26 cui iam stipendia confecta susp. E. Eberh. | puto coniungunt — renovant — suscipiunt — accipit | 27 quemnam — putaretis incl. | 28 scientior] an <belli> scientior? | debuit] puto potuit | atque in militiae] atque spurium videtur | Hispaniense] addunt cdd. mixtum ex civitatibus (fuit civibus, nil amplius; cf. cdd. Sall. Cat. 19, 3) atque ex bellicosissimis nationibus, del. Kayser | varia — hostium] incl.; nam qui dici potest varia genera hostium gesta? | 31 iam omnes] iam del. A. Eberh. | praedonibus]* praedonum; hoc

vitium et alibi ap. Cic. | tam turpe] an genuinum? | divisum] fort. diffusum |
 32 esse sociorum] esse melius absit | 33 erat]* esset | oppressa] depressa A.
Eberh. | incredibilis ac divina incl.; nam non sunt ea apta tali in interrogatione;
etenim si incredibilis ac divina virtus erat, quid mirum illud ea effectum esse?
inserta reor e § 36 aut e 10 | 34 impetus] sanumne? desidero adparatus | inde
incl. | 35 deprecatores]* deprecatoresque; item pro Flacc. § 100 laudatores[que]
scribendum | bello incl. | 36 quanto ingenio] verumne? | summa enim] enim
spurium videtur | 37 veneant — venierint — diviserit — reliquerit] puto veneunt
— venierunt — divisit — reliquit | ante incl. | 39 puto pervenerunt, ut est in F |
 | 40 postremo — existimavit incl.; nam haec in eis quae praecedunt insunt |
 41 delapsum] ob missum malim lapsum | quod iam — videbatur incl. | coepit]
fort. interpolatum | tunc cum — habebamus incl. | 42 videtur]* videatur | 43
atque in imperio militari] mihi suspecta | imperatoribus nostris] nostris additum
reor; nam generalis sententia poscitur; eadem interpolatio in Sall. Jug. 28, 5
(cf. meam editionem) | 44 unius hominis spe ac nomine incl.; interpolatum aut
e § 13 aut e § 45. 45 eius temporis] addita existimo | perfecit — defendit]*
perfecerit — defenderit | 46 decreto addidi duce Nohlio, qui consilio supple-
verat; cf. Liv. 37, 6, 2; 38, 8, 1 | prope] fort. interpolatum; cf. § 40 et 55 |
 47 puto ea utar | 48 marique] mari malim | 49 puto ei <talem> | 50 is erat]
is mihi susp. | adsit, <quibus bellum geritur> puto | regium] item | commit-
timus] Lamb.: committamus | 51 cognostis Halm | 54 aut aliquam] Deuerling:
et aliquam; potius et aliquam — maritimae secludenda | permansit] ed. Ascens.:
permanserit | ac multo maxima] mihi non certa | <etiam> dignitatis puto | 55
homines — paratissimosque] mihi dubia, cf. § 54 | in Aegaeo mari incl. O.
Mueller | et classium spoliis] includenda censeo ut glossam illorum exuviis
nauticis | quem] Kayser: cum eum | reliquerunt]* reliquissent | 58 in hoc
imperatore — constituit incl. A. Eberhard | iure add. Heine, cf. eandem lacunam
in or. Cat. 4, § 13 | 59 vos spem habituros esse] incl. Bake | 60 temporum
novorum incl. | 61 optime item; nam hoc ad illa quam multa sint nova —
constituta non quadrat | aberat puto | administrandum] vide ne tradi desit | 63
amplissimorum] additum reor | populique R. auctoritatem] item | 64 Asiatico et
regio] delenda iudico | nostrum] item; cf. n. ad § 43 | 66 qui ab] Heumann:
qui se ab | qui ab auro gazaque regia] mihi susp. | ad bellum Asiaticum
regiumque] puto ad <hoc> bellum del. Asiaticum regiumque | 67 an locuples
esset? | 68 inventus est]* inventus sit | deliberatis]* deliberetis | qui dissen-
tiunt] mihi susp. | 69 quantam — videmus incl. A. Eberh., om. et T | atque —
praetoria] mihi susp. | 70 honores] ed. Iunt.: honorem, male ob praecedens
honoribus.

pro Arch. § 1 mediocriter] multum desidero | debet] an potest? cf. n.
 ad or. de imp. § 28 | repetens incl. | possumus] GE, Luterbacher: possemus |

situm fort. spurium | 2 neque] *puto non | huic*]* huic cuncti; cuncti aut a librario insertum nos prave intellegenti aut glossa est illius penitus; vv. 'omnis' 'totus' 'cunctus' saepe interpolatas satis constat inter codicum peritos; uni, quod pro cuncti ponunt, cum sequatur penitus, non est necessarium | 3 agitur]* agatur; agitur schol. | et in eiusmodi — dicendi interpolatori tribui | Archias incl. | coepit] Ernesti verissime: contigit, quod scribae est dativum omnibus perperam intellegentis | admiratioque] an locus integer? *puto* admiratioque scribae esse | 5 tum incl. | et Locrenses add. Luterbacher | Archias incl. | sed hoc] Vallauri: set etiam hoc; etiam scriba inseruit ob subsequens non solum | aperta suppl.; cf. in Verr. IV 3 | sit]* esset; scripsit sic librarius vel ad receperunt vel ad erat temporibus sententiam referens | 6 honore; nam eum malim | et cum — decederet] haec abhorrent ab arte Cic., fort. a scriba addita | quod suppl.; saepissime omittunt librarii unam e coniunctionibus contiguas, cf. de imp. § 62 | putabatur]* putaretur | 8 tum incl. | missi]* venerunt; cf. in mea edit. Sall. Jug. n. ad 109, 2 | Heracliensem] fort. additum | require] Cobet: quaerere | 9 est suppl. | adservatae] an adservari? | 10 civitatibus] Lamb.: in civitatibus | inreperunt] inreperint Baiter | gessisse] add. libri pro cive (del. Richter) eis temporibus (del. H. I. Mueller); simile vitium sustuli ap. Sall. Jug. 88, 4 (cf. meam editionem) | 11 numquam enim] enim an spurium? | 12 tantam posse] posse melius absit | *puto* aut commodum [aut otium] meum | 13 ludorum incl. | quantum alii — pilae incl.; addidit haec interpolator illa alias voluptates explicans | adeo incl. | obiecissem] coniecissem Halm; an iecissem? | pleni sunt]* pleni omnes sunt; de interpolatione cf. n. ad § 2 | praeceptorum add. | pleni sapientium — vetustatis]* plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas; ad sapientium vocum cf. p. Marc. 25 | fortissimorum virorum expressas] non duco genuina | et mentem meam] add. fort. interpolator | 15 tamen est] Mommsen: tamen est certum | *puto* at[que] idem | 16 hunc] spurium duco | continentissimos] constantissimos Sp. Vassis | animi remissionem] Buonoamico: animadversionem; an animi occupationem, ut synonymum vero substitutum sit? | 17 ea incl. | a nobis omnibus] interpolatori tribuerim | 18 agebantur]* agerentur | *puto* accurate cogitata | scripserat]* scripsisset | doctrina]* et doctrina | videntur] E, videantur alii | 19 poetae incluserim | suum dicunt malim | sibi] dubitanter A. Eberh.; cf. p. Marc. 6 | dum suppl. | etiam]* itaque etiam; in vulgata vero vitiosum est nec ferendum | ei] Lambinus: eius | suo add.; fort. ob eius erat omisum | *puto* <de eo> pugnant | contulerit]* contulerit Archias | 20 praeconium facile] ed. Iunt.: facile praeconium | summum Athenis virum] mihi susp. | aut cuius vocem et eius a delenda censeo; vitium e glossa illius acroama ortum *puto* | gesserat] gesserit Halm | 21 regione incl. | efferuntur] Wunder: haec feruntur; fuitne ingeniis <tractantur> [feruntur]? sic ap. Liv. 1, 43, 3 emendandum nuper censui ut machinas in bello <tractarent> [ferrent]; scriba male synonymum substituit | 22 putatur]* putatur

is ex marmore: cuius] *ex incerta Mommseni coniectura*: et marmoratis; *an*
 putatur constitutus; <eius> [memorati] laudibus? | 24 *puto at[que]* is tamen |
 illa] *mihi non certum* | 25 *malus] incl. Guilelmus* | quod — longiusculis] *an*
locus sanus? expectes in quo epigramma in eum fecerat (*vel scripserat*) . . . |
 duxit]* *duxerit* | 26 *dederet] dederit cod. Laud. C, Fleckeisen*; *fuitne daret?* |
 sed — ferendum] *mihi susp.* | *suorum] item* | *prope] absit malim* | 28 *huius*
imperii]* huius aequae (atque) imperii; *cf. cdd. de imp. 57* | *hortatus sum] cd.*
Erf. verissime, nisi quod adhortatus sum; *ad hortatus sum spectat hortavi P*;
cf. de vitio notabili cdd. Sen. rhet. p. 557, 16 Muell.: *adortavi (adoravi), unde*
elicuerunt docti a loco prorsus aliena. item apud Liv. 4, 41, 4 scripserim
hortantem (adhortantem M, atque hortantem P), ob simplicia pugnantem et
versantem; *cf. cd. Liv. 42, 12, 3* | *laboribus] cd. Barb.*: in laboribus | *suas]*
fort. additum | *tempore esse]* tempore esse dimittendam*; *quae inde efficiunt*
critici, nihili sunt | 30 *omnes] additum puto* | *non] Lambin*: *noune* | 31 *quique*
ex]* isque est vitiis frequentibus; *quique iam ed. Iunt.* | *est add.* | 32 *firme*
a me, quae cdd. post quae habent, traieci et incl.; *addidit ea librarius ad*
probata | *contra add.* | *iudiciale[m] consuetudinem]* iudicialique consuetudine.*

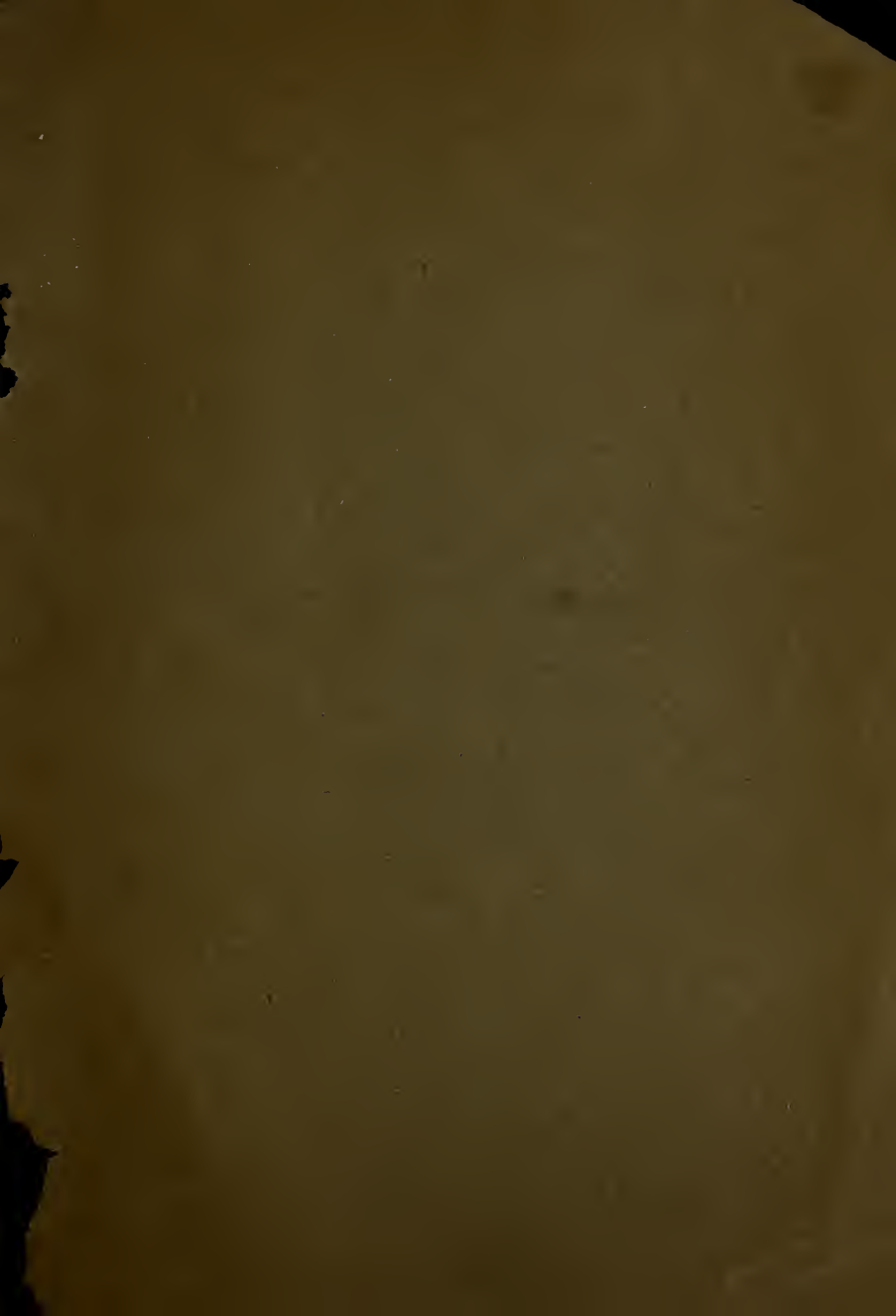

TYPIS EXPRESSIT B. STYLLO.